

01
2021

53ste jaargang

HOLLAND

historisch tijdschrift

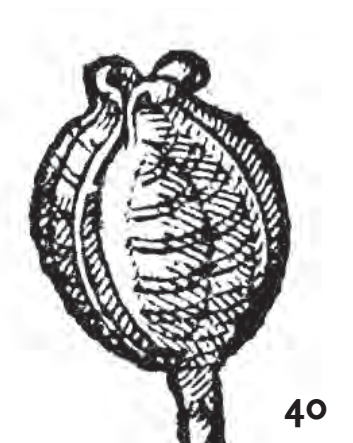
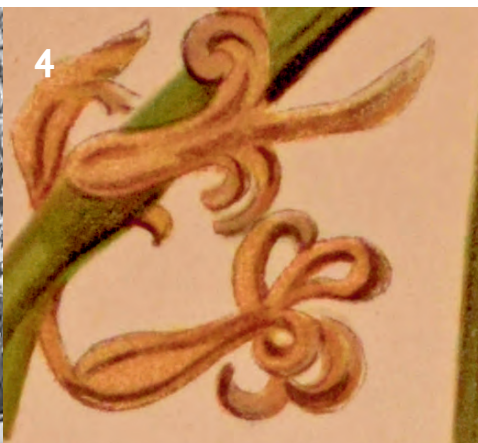

Holland Bollenland

Inhoud

Holland Bollenland

- 2**   **Redactioneel** | Holland bollenland, of hoe de bloembol Holland veranderde
- 4**   **Arie Dwarswaard** | Bloembollen en Haarlem in de 19de eeuw: einde van een tijdperk
- 12**   **Steven Verhoeven** | Van Florapark tot Floriade. Bloemententoonstellingen en de opkomst van toerisme
- 22**   **Marieke Dwarswaard en Henk Looijesteijn** | Van 'Zandvlakte' naar 'Lisse van het Noorden'. Bloembollen, landschap en gemeenschapsvorming in de Noordkop

---

Holland BLOC

- 32**   *Tijdingen* – **Marca Bultink** | Bollenreizigers, handelaren in een belofte
- 40**   *Topstuk* – **Gerda van Uffelen** | Clusius' eerste tulpen
- 42**   *Column* – **Jeroen Verhoog** | Bollenboeren geen besef van eigen historie?
- 44**   *Noten*
- 47**   *Over de auteurs*
- 48**   *Uithoek* – **Henk Looijesteijn** | 'Little Holland', Spalding

---

Redactioneel | Holland bollenland, of hoe de bloembol Holland veranderde

‘Wanneer de bollen bloeien in hun wondertere kleuren

En zoetbedwelmend geuren

Daar ginds bij Hillegom

Dan zegt Moe: “Pa, de bloemenvelden magen we niet missen”

Zo begint ‘Naar de bollen’, een sardonisch lied van volkszanger Louis Davids (1883-1939) uit 1936 over een uitje naar de bloeiende bollenvelden. Het lied wordt ook wel beschouwd als het oudste Nederlandstalige bluesnummer. Het is slechts een van de vele cultuuruitingen waarin Hollandse bloembollen een rol spelen. Van alle land- en tuinbouwsectoren in Nederland spreekt de bloembollenteelt het meest tot de verbeelding, in binnen- en buitenland. De tulp geldt als een icoon van Nederland, de Keukenhof bij Lisse is één van de belangrijkste Hollandse toeristentrekkers buiten Amsterdam, en dat het coronavirus leidde tot het ontbreken van het jaarlijkse ‘Bedankt voor die bloemen’-ogenblik in de Paaszegen van de Paus was kortstondig wereldnieuws.

Over de Nederlandse bloembollenteelt in heden en verleden valt veel te schrijven en te zeggen. Dat er tulpen groeien op Hollandse geestgrond kan bijvoorbeeld niet los worden gezien van de grote bloei van de 17de-eeuwse Hollandse handelseconomie: de geschiedenis van de Nederlandse bloembollenteelt is ook de geschiedenis van een steeds voortschrijdende globalisering. Maar het wereldwijde succesverhaal van de Hollandse bloembol begint op de zandige geestgronden aan de Hollandse kust. Vanaf een bescheiden begin als de teelt van een luxeproduct in tuinen ten zuiden van 17de-eeuwse

Haarlem verspreidde de bloembollenteelt zich vanaf het begin van de 19de eeuw over de schrale zandgronden langs de Hollandse kust: eerst zuidwaarts, naar wat de Bloembollenstreek zou worden, en het Westland, later ook noordwaarts, langs Heemskerk, Limmen, Egmond, tot begin 20ste eeuw de bloembol ook het Noordelijk Zandgebied, in de Noordkop, koloniseerde. Overal waar zandgrond was deden bloembollen het goed.

Veel bol- en knolgewassen houden van schrale zandgrond – in tegenstelling tot veel andere gewassen, die liever op de vette klei zitten. Daardoor kwam de opmars van de bloembollenteelt als geroepen voor de vele keuterboeren op de tot die tijd armelijke zandgronden. Langs de hele Hollandse kust heeft de bloembollenteelt daardoor het aanzicht van landschap én gemeenschap diepgaand gewijzigd. Voortaan wuifden tulpen in de bries, waar voorheen duinzand was geweest of vee had ge graasd. Duinen werden afgegraven, parken van buitenplaatsen gingen op de schop, alles om ruimte te maken voor de bloembol. En van tamelijk honkvaste plattelanders werden de bollenkwekers al gauw wereldreizigers: al aan het einde van de 19de eeuw reisden hun zoons en kleinzoons de aardbol rond om hun bloembollen aan de man te brengen. De bloembol legde hen bepaald geen windeieren, en bracht opwaartse sociale mobiliteit met zich mee. Naarmate de bloembol meer ruimte kreeg, kwam ook migratie op gang – niet alleen naar het buitenland, ook in andere delen van Holland streken bollenkwekers neer.

Dit nummer van *Holland. Historisch Tijdschrift* is gewijd aan die transformerende bloembollenteelt, die landschap en gemeenschap deed

Afb. 1 Narcissen koppen in De Zilk. Foto: Koen Suyk, 1980. Collectie Nationaal Archief, Den Haag.

veranderen. Bloembollenjournalist en historicus Arie Dwarswaard opent het nummer met een artikel over de sprong van de bloembol van Haarlem naar Holland in de 19de eeuw. Steven Verhoeven neemt de lezer daarna mee naar Noordwijk, waar in het spoor van de bloembol een levendig vroeg bollentoerisme tot bloei werd gebracht – want niet alleen veranderde de bol landschap en mens, hij bracht ook nog eens het vreemdelingenverkeer op gang, zoals ook blijkt uit Davids' hilarische lied. Vervolgens beschrijven Marieke Dwarswaard en Henk Looijesteijn hoe de bloembollenteelt het landschap veranderde in de westelijke Anna Paulownapolder in de Noordkop en hoe in het kielzog van de bol nieuwe gemeenschappen ontstonden. Die stonden weliswaar in een nadrukkelijk godsdienstig

kader maar deelden een gezamenlijk belang in de bloembollenteelt.

Ook *Holland Bloc* is dit keer geheel gewijd aan de bloembollenteelt. Marca Bultink schrijft in de rubriek *Tijdingen* over de bollencatalogi die de over de wereld uitzwermende bollenverkopers met zich meetorsten om hun buitenlandse klanten te overtuigen van de kwaliteit en schoonheid van hun product; in de *Column* schrijft Jeroen Verhoog op verzoek van de redactie over het historisch besef van de bloembollensector. Gerda van Uffelen toont in het *Topstuk* hoe al in de 16de eeuw de bolbloem de aandacht trok van geleerden en kunstenaars. In de *Uithoek* ten slotte schrijft Henk Looijesteijn over de opkomst en bloei van een Hollandse bollenkwekersenclave in het Engelse Spalding.

Marieke Dwarswaard, Henk Looijesteijn
en Koen Marijt

Bloembollen en Haarlem in de 19de eeuw: einde van een tijdperk

Vanaf de opkomst van de bloembollenteelt en –handel in de 17de eeuw is Haarlem met stip de belangrijkste bollenstad in Holland. Dat beeld kantelt in het verloop van de 19de eeuw. Heel Holland krijgt die rol en Haarlem blijft alleen nog bestuurlijk centrum voor de snel gegroeide bollensector.

Haarlem, april 1821. Een onbekende Engelsman bezoekt in de lente Haarlem en raakt daar in gesprek met een bloemist uit deze stad. Waarover spreken zij? Over de bloembollenteelt en –handel. Thomas Hogg (1777-1855), bloemist uit Paddington met een verzameling van zevenhonderd verschillende anjers, beschrijft dit vraaggesprek, dat een bijzondere inkijk geeft in aard en omvang van de bloembollenteelt in 1821 in Holland.¹ Wie de Engelsman was, blijft onduidelijk. Hogg noemt hem alleen een aantal keren ‘mijn vriend’.

Deze vriend vertelt onder meer: ‘Het spektakel is enorm en indrukwekkend, de beplanting prachtig en de geur is sterk. Bedden in rood en geel, paars en wit in allerlei nuances volgen elkaar op en flinke velden zijn ingekleurd met een indrukwekkende massa aan bloemen’, zo vermeldt Hogg in het hoofdstuk dat hij wijdt aan de hyacint. De Engelsman vraagt aan de Haarlemse bloemist wat hij zoal aan bolgewassen teelt. ‘Hyacinten, tulpen, de polyanthus narcis, ranonkels, anemonen, krokussen, jonquil-narcissen, bolvormende irissen, gladiolen, amaryllissen, rozen, lelies, dahlia’s en nog wat andere bol- en knolgewassen.’ En waar gaan al die verschillende bolgewassen dan naar toe? ‘De verkoop van

hyacinten is het belangrijkste’, legt de bloemist uit. ‘De afgelopen jaren hebben we daar veel van verkocht in de Verenigde Staten van Amerika en Rusland. De vraag vanuit Engeland is al jaren op hetzelfde peil. We krijgen orders van zaadhandelaars en bloemisten uit Londen en andere Engelse plaatsen, maar ook orders uit Edinburgh en Dublin.’

Het gesprek gaat nog enige tijd door, maar voor een goed beeld van de bloembollenteelt en –handel in het begin van de 19de eeuw zegt deze tekst al genoeg. Haarlem is de plaats waar op dat moment de bloembollenteelt van groot belang is en dat is bekend in binnen- en buitenland. Toch zijn er dan ook al bloembollentelers buiten Haarlem actief, zo schrijft Hogg. ‘In de provincie Zuid-Holland is het meest uitgebreide assortiment aan hyacinten, tulpen, jonquillen, irissen en andere bolgewassen te zien.’ De vriend bezoekt in 1821 een aantal Haarlemse bedrijven van naam, zoals George Voorhelm Schneevoegt en H. Polman Mooy. In het *Bloemkundig Woordenboek* uit 1821, waarvan de auteur onbekend is en dat werd uitgegeven door J.C. Sepp en Zoon uit Amsterdam is ook te lezen hoe Haarlem en hyacint met elkaar verweven zijn.² De auteur

behandelt in zijn boek ruim 2200 verschillende gewassen. Bij de hyacint schrijft hij ‘De Haarlemmer bloemisten beschouwen en koesteren haar als de koningin der bloemen; zij bezitten er tegenwoordig tweeduizend van, waaronder vier- of vijfhonderd die men gemakkelijk onderscheiden kan. Het is een verrukkelijk gezigt, al deze soorten in het voorjaar bij hen in vollen bloei te zien. Ook strekt het tot een plijziertoetje, en lokt vele gezelschappen uit, even als de rozenteelt dit naar Noordwijk doet.’ Waar de onbekende schrijver zich bij alle andere bolgewassen beperkt tot een zakelijke opsomming van de belangrijkste soorten en selecties, krijgt de lezer bij de hyacint een beeld opgedist van een bijzonder florierende teelt, die zelfs in die tijd al dagjesmensen trok die een pleziertochtje langs de bollen maakten.

Franse revolutie

Maar waar komt die groei van de bloembollenteelt in Holland in het begin van de 19de eeuw vandaan? De Haarlemse bloembollendeelnemer Ernst Heinrich Krelage (1869-1956) schrijft in 1911 een boek over het familiebedrijf E.H. Krelage & Zn., dat dan honderd jaar bestaat.³ Hij verklaart de opkomst van de bloembollenteelt door de sterk veranderde verhoudingen na de Franse revolutie. Zo neemt de liefhebberij in bloemen een andere wending. Krelage spreekt van een democratisering in het gebruik van bloemen. Ze werden een middel van ontspanning in een veel bredere laag van de samenleving. Het ging hierbij niet meer om het bezit van iets zeldzaams, maar om het plezier van het kweken in huis. Krelage schrijft: ‘Het was, wat men in de eerste jaren der 19^e eeuw noemde de “winterkamerbloementuin”, en het waren in ’t bijzonder de Hyacinten die daarvoor in aanmerking kwamen, omdat ze zich zoo gemakkelijk tot bloei lieten brengen en ook op glazen konden worden gekweekt.’ Voor de Franse revolutie werden bloembollen vooral verkocht aan welgestelden in onder meer de vele vorstendommen die het huidige Duitsland telde en landgoederen in Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.

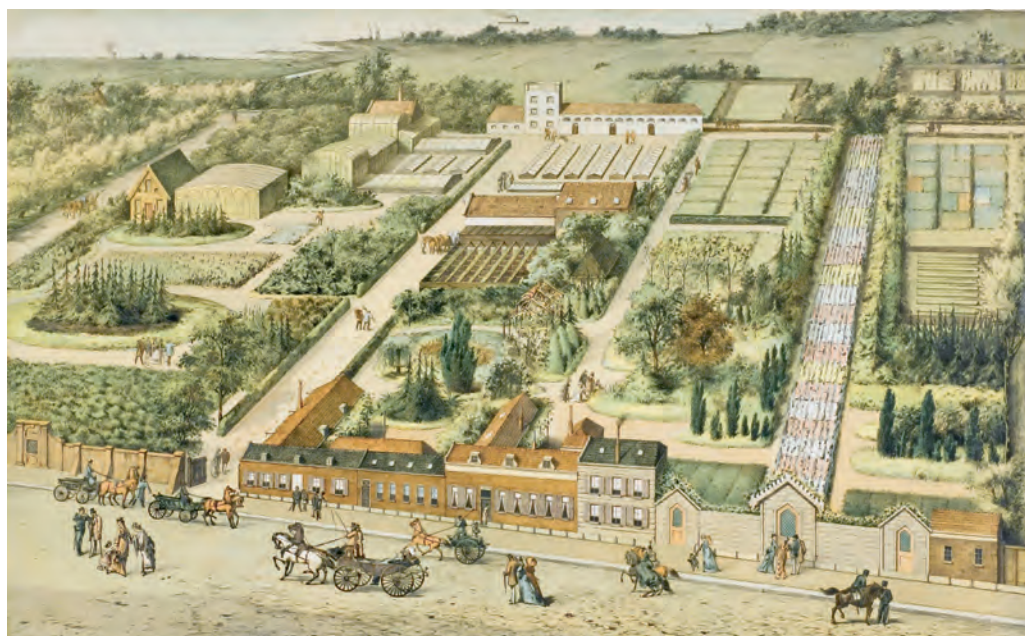

Afb 1. Afbeelding van hyacint ‘Gloria Mundi’ door Vincent van der Vinne. Collectie Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (KAVB), Hillegom.

Vakbladen en verenigingen

Deze groeiende belangstelling begin 19de eeuw voor hyacinten en andere tuinbouwgewassen staat niet op zichzelf. Als we kijken naar wat er in diezelfde periode nog meer nieuw is in deze wereld, dan levert dat het volgende overzicht op. In de eerste plaats kwamen er in de tweede helft van de 18de eeuw allerlei siergewassen naar West-Europa. Dat leverde een schat aan nieuwe planten op, die in huis of tuin gekweekt konden worden. Wie bijvoorbeeld de uitgave *Icones plantarum rariorum* van George Voorhelm Schneevogt (1775-1850) bekijkt, kan vaststellen dat op de ene afgebeelde hyacint na, alle gewassen uit verre oorden komen, zoals Kaap de Goede Hoop, Jamaica en Zuid-Amerika.⁴ Dit boek verscheen in afleveringen van telkens drie platen tussen

Afb. 2 In 1811 startte Ernst Krelage met een eigen bedrijf in Haarlem, kwekerij Bloemhof, dat zou uitgroeien tot een onderneming van wereldfaam. Collectie Noord-Hollands Archief, Haarlem.

1793 en 1795 en bevat 48 grote gekleurde afbeeldingen met beschrijvingen van siergewassen, waaronder heel wat bolgewassen.

Ten tweede ontstaat er een verenigingsleven rondom de tuinbouw. In 1804 vond de oprichting plaats van de huidige Royal Horticultural Society. Het doel van deze vereniging was 'to collect every information respecting the culture and treatment of all plants and trees, as well culinary as ornamental.' In datzelfde jaar verscheen in Duitsland het eerste tuinbouwtijdschrift, getiteld *Allgemeines Teutsches Garten Magazin*. Dit tijdschrift richtte zich op de volle breedte van de tuinbouw en was bestemd voor de professional en de liefhebber. Een derde initiatief dat een rol speelt in de door Krelage gesignaleerde democratisering is de tuinbouwtentoonstelling. In november 1808 nam een aantal hoveniers en bloembollenkwekers in Gent het initiatief tot de oprichting van de Maatschappij voor Landbouw en Kruidkunde. Die organisatie komt het jaar erop met iets nieuws: de Gentse Floralien, een ex-

positie die nog steeds plaatsvindt en in de ruim tweehonderd jaar van zijn bestaan een gevestigde naam heeft weten op te bouwen. In Haarlem vond van 8 tot 11 juni 1818 de eerste bloemententoonstelling plaats met 264 inzendingen.

Wat zeker ook heeft bijgedragen aan de popularisering van bloembollen en andere siergewassen, is de uitvinding van de lithografie als druktechniek. Die zorgde sowieso voor een methode waarop met lage kosten grote oplagen zijn te drukken en al snel werd het mogelijk om litho's te maken met meer kleuren. Zeker voor al die siergewassen was dat een uitkomst. Tegen lage kosten krijgt een breed publiek te zien hoe mooi al die hyacinten, tulpen, anjers en andere siergewassen zijn. Daarmee verdwijnt geleidelijk aan de techniek van het afzetten ofwel met de hand inkleuren van afbeeldingen in boeken.

Tulpenpromotie

Haarlem blijft in de eerste helft van de 19de eeuw het centrum van de bloembollencultuur. Hoe-

wel de hyacint in die tijd het leidende bolgewas was, maakte de tulp ook indruk. Niet alleen de Haarlemmers zelf vonden de tulp prachtig, ook uit het buitenland komen bezoekers af op dit kleurrijke bolgewas. Onder hen is de eigenaar van Maison Jacquin Jeune, een in Parijs gevestigde handel in zaden, planten en bloembollen. Hij bezocht eind april 1843 Haarlem en beschreef een jaar later in een brief aan de redacteur van het *Journal de Flore et Pomone* wat hij in Haarlem heeft gezien.⁵ Aan de Kleine Houtweg 146, waar zich de kwekerij van de firma E.H. Krelage bevond, was een tulpenbeplanting te bewonderen. Woorden als ‘magisch’ en ‘verbazingwekkend’ vallen al snel. Krelage heeft de tulpen geplant op zijn eigen terrein. In totaal telt Jacquin 850 bedden met telkens 11 bollen per bed, in totaal 9.350 bollen. Het tulpenvak is omzoomd door vierhonderd exemplaren van de keizerskroon (*Fritillaria imperialis*). Dit zijn indrukwekkende aantallen voor een bedrijf dat zijn bollen hier louter voor promotionele doelen laat zien.

Naarmate de 19de eeuw vordert, verspreidt de bloembollenteelt zich rondom Haarlem als een olievlek. Gaandeweg verschijnen er in Kennemerland, de streek tussen Alkmaar en Haarlem, en in de Bloembollenstreek, gelegen tussen Haarlem en Leiden, steeds meer bedrijven die zich toeleggen op de teelt van bloembollen. Aanvankelijk vormen bloembollen een neventak, zoals bij veel ondernemers in Hillegom en omgeving. Daar is van oudsher de teelt van groenten en vroege aardappelen de hoofdteelt. Ook als de bloembollenteelt toeneemt, blijven ondernemers nog vaak aardappelen en groenten telen. Dat gold bijvoorbeeld voor Gerrit Veldhuyzen van Zanten, die in de jaren zeventig van de 19de eeuw nog de helft van zijn inkomsten haalt uit aardappelen en groenten.⁶

Algemeen

De groei van het aantal professionele bloembollentelers doet het besef groeien dat samenwerking wenselijk is: samen sta je sterk. Behoeften van ondernemers groeien, maar ook de belan-

Afb. 3 Afbeelding van *Gladiolus cardinalis*, een nieuwe plant die in de 18de eeuw uit Zuid-Afrika naar West-Europa kwam. Afbeelding uit George Voorhelm Scheevoogt, *Icones plantarum* (1793-1795). Collectie KAVB, Hillegom.

gen van bedrijven nemen toe. Omdat de bloembollensector van oudsher sterk is gericht op handel met landen buiten onze grenzen, is een gezamenlijk geluid bij dreigende sluiting van grenzen altijd sterker dan dat van een individuele ondernemer. Dat bleek tussen 1874 en 1884, toen Nederland aanvankelijk de Druifluisconventie niet tekende, waardoor export van onder meer bloembollen naar andere landen in Europa onmogelijk dreigde te worden. De bloembollenkwekers H.D. Kruseman en J.H. Krelage, beiden uit Haarlem, namen daarom in 1860 het

initiatief om de Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (AVB) op te richten, met als plaats van vestiging Haarlem.⁷ Dit speelt voordat daar, later in de 19de eeuw, veel verenigingen door de verzuiling ontstonden. En dus werd het een algemene vereniging, waar noch religie noch politieke kleur een rol speelden. Dat maakte de positie van de vereniging sterk. Ze sprak namens iedereen zonder dat er een specifieke achtergrond in meekomt. In 1860 beslaat de oppervlakte bloembollen 300 hectare. In dat eerste jaar worden tweehonderd bedrijven lid.

De vereniging heeft drie belangrijke doelstellingen: het organiseren van tentoonstellingen, het organiseren van een handelsbeurs en het behartigen van de belangen van de leden. Twee voorbeelden van die laatste doelstelling maken duidelijk hoe krachtig een vereniging kan zijn waarbij een substantieel deel van de bloembollentelers is aangesloten.

Het eerste voorbeeld betreft de schade die bloembollentelers opliepen in de Bloembollenstreek tussen 1860 en 1870 door een te groot verschil in de waterstand. Doordat het waterpeil in de sloten sterk kon fluctueren, was de kans op een misoogst groot. Vooral een langdurig hoge waterstand kon voor onherstelbare schade aan de bollen zorgen. Omdat vrijwel alle bedrijven hyacinten teelden, was dit een groot financieel risico. De reden daarvan is dat de hyacinten-teelt een veeljarige teelt is. Tussen het moment

waarop de kleine bolletjes worden geplant en het moment waarop deze bolletjes groot genoeg gegroeid zijn om ze te verhandelen, zit minstens vier, maar meestal vijf of zes jaar. Wie na drie jaren investeren zonder geld verdienen zijn hyacinten kwijtraakt omdat het slootwater te hoog staat, loopt grote financiële schade op. Dat verklaart waarom tot in de jaren zeventig van de 19de eeuw het bloembollenareaal in de Bloembollenstreek niet snel toeneemt. Leden uit dit gebied dringen bij het hoofdbestuur van de vereniging aan op een oplossing. Die wordt gevonden in een verzoek aan het Hoogheemraadschap van Rijnland om het waterpeil beter te beheersen in dit gebied. Binnen het bestuur van het hoogheemraadschap is lang over de bouw van een nieuw gemaal gediscussieerd. Aanvankelijk werd aan het Rijk om subsidie gevraagd, maar die werd niet verleend. Uiteindelijk besloot Rijnland om voor eigen rekening een gemaal te gaan bouwen. In de geschiedschrijving van Rijnland wordt geen melding gemaakt van de noodzaak voor de bollenteelt. De AVB ziet het in het gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan echter als een succes waar de vereniging sterk aan heeft bijgedragen. Ook dan heeft succes al vele vaders. In 1880 komt bij Katwijk aan den Rijn een nieuw stoomgemaal. Dat brengt de zo gewenste verbetering van de teeltomstandigheden en vanaf dat moment neemt het areaal bloembollen in de streek snel toe.

Afb. 4 Het bedrijf van Gerrit Veldhuyzen van Zanten te Hillegom. Collectie Archief Veldhuyzen van Zanten, Noord-Hollands Archief.

In deze periode doet zich in de teelt van diezelfde hyacinten een groeiend probleem voor: een ziekte die ervoor zorgt dat uit de bol een gele massa komt. Al snel doet de naam geelziek de ronde. Maar wat is het, waardoor wordt het veroorzaakt en vooral: is daar iets aan te doen? Ook hier bewijst de vereniging haar dienst. Voorzitter Johann Heinrich Krelage heeft familiebanden met professor Hugo de Vries. Krelage vroeg aan De Vries om onderzoek te doen naar deze nieuwe ziekte. Helaas deelde De Vries mee dat hij zelf geen tijd heeft om zich hier mee bezig te houden. Wel heeft hij een jongeman in dienst die hij hiervoor uitermate geschikt acht: J.H. Wakker. Het hoofdbestuur van de vereniging stelde Wakker aan als onderzoeker en vroeg voor de financiering van dit driejarig project subsidie aan bij de overheid. Daarmee legt de vereniging de basis voor een traditie die nog steeds bestaat, omdat de vereniging er eveneens nog is: de AVB speelt een rol in het onderzoek aan bloembollen. Drie jaar bestudeerde Wakker onder meer het geelziek en levert volgens de vereniging uitstekend werk af. Hij ontdekte de bacterie die dit geel- of nieuwziek veroorzaakte. Maar hij deed veel meer. Hij onderzocht ook zwartsnot en witsnot in hyacinten en was de eerste die naging of er in het dan geteelde sortiment verschillen zijn in vatbaarheid voor onder meer geelziek. Na drie jaar houdt de financiering op. Wat blijft is een drietal verslagen die een goed beeld geven van het vele werk dat J.H. Wakker heeft gedaan.⁸ Deze werden aan alle leden beschikbaar gesteld. Zo deelde de vereniging de kennis waarin was geïnvesteerd.

Nieuwe werelden

Tussen 1860 en 1900 groeit de bloembollenteelt uit tot een volwassen tuinbouwsector: het beslaat het areaal in 1860 nog 300 hectare, in 1900 is dit verachtvoudigd tot 2.500 hectare. Ook de exportwaarde stijgt flink: deze is in 1860 1 miljoen gulden en neemt in 1900 toe tot 7,5 miljoen gulden. Het aantal leden van de AVB stijgt met deze ontwikkeling mee: tweehonderd in 1860 en 1800 leden in 1900.⁹

Een aantal factoren hielp om die groei in teelt en export te bevorderen. Zo eindigde in 1865 de Amerikaanse Burgeroorlog, waarna de handel naar dat land weer op gang komt. Vanaf 1873 kwam er een rechtstreekse verbinding per stoomschip van Rotterdam naar New York. Een land zonder oorlog is een goede basis voor de verkoop en in zo'n groot land lukt dat goed. Als de 19-jarige Rutgerd Veldhuyzen van Zanten uit Hillegom in 1884 het land bezoekt om bloembollen te verkopen, dan valt het hem op hoeveel Hillegommers hij daar tegenkomt.¹⁰ En als bollenhandelaar is hij niet de enige die zo ver van huis gaat. Ook de grondleggers van de zaadfirma Sluis & Groot maken in die tijd al reizen naar de Verenigde Staten en Rusland.

Dichter bij huis wint de vrede ook van de oorlog. In 1871 ontstaat het nieuwe Duitse keizerrijk. En de opkomst van een groot spoornetwerk maakt de wereld groter en kleiner. Zo is het in Rusland minister Sergej Witte (1849-1915, geboren uit Nederlandse ouders) die van de tsaar de vrijheid krijgt om een uitgebreid stelsel voor spoorlijnen in dat immense land aan te leggen. Dat is voor de bloembollenwereld een uitkomst. Per trein zijn verre oorden als Jekaterinenburg en Odessa te bereiken om bloembollen te verkopen, maar de verhandelde bollen zijn met datzelfde spoor ook snel op de plaats van bestemming. Voor een levend product zoals de bloembol is het een voorwaarde voor het succes dat de koper met de bollen heeft.

In deze veertig jaar vindt er nog iets opvallends plaats: de hyacint raakt haar hoofdrol kwijt aan de tulp. Nog in 1874 gaf de firma E.H. Krelage & Zn. te Haarlem een speciale handelscatalogus uit die volledig is gewijd aan de hyacint, het kroonjuwel van dit bedrijf en de meeste andere bedrijven. In totaal bood Krelage ongeveer tweeduizend variëteiten aan.¹¹ Tien jaar later kocht ditzelfde bedrijf in Rijsel een collectie van duizend verschillende eenkleurige laatbloeiende tulpen. Krelage vroeg en kreeg toestemming van de familie van Charles Darwin om deze nieuwe groep tulpen Darwintulpen te

Afb. 5 Een afbeelding die het onderzoek van J.H. Wakker naar de bacterieziekte geelzieke illustreert. Afbeelding uit Erwin F. Smith, *Wakker's Hyacinth Germ* (Washington: 1901). Collectie KAVB, Hillegom.

noemen. Deze nieuwe tulpen maakten indruk op internationale tentoonstellingen en gaven een nieuwe dynamiek aan de tulpenwereld. Ze vermeerderden zich snel en Krelage startte een

veredelingsprogramma dat zich richtte op het ontwikkelen van nieuwe vormen en kleuren. Deze gouden aankoop van Krelage legt de basis van het succes van de tulp, waar anno 2021 de

hele wereld Nederland van kent. Uit deze groep van duizend tulpen ontstaan nieuwe typen die bijvoorbeeld goed te gebruiken zijn om al in de winter te laten bloeien. Plaatsen als Rijnsburg en Roelofarendsveen gaan zich met die tulpen al snel toeleggen op deze winterteelt van tulpen om ze als snijbloem te verkopen.

Ten slotte bleven de al maar uitdijende bloembollenvelden in Holland niet onopgemerkt in binnen- en buitenland. Hoewel er al in 1821 wordt gerept van 'plijziertoertjes' komt het massale bollentoeisme pas eind 19de eeuw op gang. De term Bollenzondag valt: de eerste zondagen in meestal april, als mensen er massaal op uit trekken om de bloeiende bollenvelden te gaan bekijken. In de digitale kranten- en tijdschriftenbank Delpher komt dit begrip voor het eerst voor in 1898. Het groeit uit tot een fenomeen waar al begin 20ste eeuw met verbazing en ontzetting over wordt geschreven. Arbeiders die per fiets op zo'n zondag waarop de bollenvelden uitbundig bloeien de streek in gaan en toeristen die zich in volgepakte treinwagons naar een van de stations in de Bloembollenstreek laten vervoeren.

En dan zijn er nog de kunstschilders die de schoonheid van al die kleuren willen vastleggen. Niemand minder dan Claude Monet bezocht in het voorjaar van 1886 de streek en schilderde vijf doeken die als onderwerp de bollenvelden hebben. 'De bollenvelden zijn prachtig en tegelijk erg moeilijk om te schilderen', aldus Monet. Het weerhield collega's als Vincent van Gogh, Jan Toorop en Anton Koster niet om ook het schilderspenseel ter hand te nemen en naar vormen te zoeken om die duizelingwekkende kleurpatronen vast te leggen op doek.

Daarnaast verloor Haarlem steeds meer zijn dominante positie. Waar in 1821 het nog vanzelfsprekend is dat een Engelsman naar Haarlem ging om de bloembollenvelden te bekijken, is dat in 1900 niet meer het geval. De AVB start in 1879 met plaatselijke afdelingen. In 1900 zijn dat er 26. Haarlem en de directe omgeving tellen

Afb. 6 Fragment uit het *Haarlems Dagblad*, 1 april 1905.

zes afdelingen, maar er zijn er ook zes in Kennemerland. De Bloembollenstreek telt elf afdelingen: elk dorp heeft zijn eigen afdeling. Dat geeft aan hoe deze streek de centrale rol van Haarlem heeft overgenomen. Zo groeide in de 19de eeuw een aanvankelijk bescheiden onderdeel van de Nederlandse sierteelt uit tot een begrip dat onlosmakelijk met Holland en met Nederland verbonden is. Wie de lente wil vieren, komt in het voorjaar naar Nederland. Begin 20ste eeuw is Haarlem nog wel de bestuurlijke hoofdstad van de bloembollensector, maar de teelt en handel zijn dan niet meer daar gevestigd. Het is vooral de Bloembollenstreek die vanaf dat moment de sector domineert. Pas na de Tweede Wereldoorlog verliest Haarlem ook zijn bestuurlijke functie in de sector. Dan verhuizen de inmiddels Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (sinds 1953) en de Bond van Bloembollenhandelaren naar Hillegom. Alleen op de zaterdag dat het Bloemencorso van Noordwijk naar Haarlem rijdt, mag Haarlem zich nog even de bollenhoofdstad van Holland wanen.

Van Florapark tot Floriade

Bloemententoonstellingen en de opkomst van toerisme

De bollenvelden en de Keukenhof trekken jaarlijks miljoenen bezoekers. Dit bloeiende bloembollentoeurisme was eind 19de eeuw nog een bol in de grond. De opkomst van toerisme en het tentoonstellen van bloemen gingen hand in hand. De Keukenhof en de Floriade zijn voor hun succes schatplichtig aan hun vooroorlogse voorouders. Niet alleen trokken bloemententoonstellingen steeds meer bezoekers, ze werden ook steeds internationaler van karakter en steeds meer gericht op toerisme. De evenementen hebben in grote mate bijgedragen aan het beeld van Holland als bloemenland.

Op maandag 25 april 1887 werd door Hendrik van Limburg Stirum, burgemeester van Noordwijk, het Noordwijkse 'Florapark' onder begeleiding van het plaatselijke muziekkorps feestelijk geopend. De eerste dagen beoordeelde de jury de inzendingen van de tentoonstelling en van 27 april tot en met 15 mei mocht eenieder de tentoonstelling bezoeken. Om zoveel mogelijk bezoekers te trekken was de toegangsprijs slechts f0,25 (behalve op dinsdagen en zaterdag, wanneer de prijs f0,99 bedroeg) en zorgden muziekuitvoeringen voor een zo aangenaam mogelijk verpozen.¹ Zo was de tentoonstelling niet alleen aantrekkelijk voor vakmensen, ook voor reguliere toeristen was het Florapark een bezoek waard:

Want dat ook leeken genieten bij het bezoeken der tentoonstelling, is begrijpelijk, wanneer men in het oog houdt, dat de schoonste soorten hyacinten, tulpen, narcissen, lelies enz., hier geplant staan op de meest prachtige wijze in een sierlijk aan-

gelegd park, zoodat alles op het voordeligst uitkomt.²

Het was echter vooral in zijn hoedanigheid als erevoorzitter van de Noordwijkse afdeling van de Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (AVB) dat Van Limburg Stirum de openingsplechtigheid voltrok. Het was deze afdeling geweest, die het initiatief tot het Florapark had genomen. Hulde aan leden van de Noordwijkse afdeling was daarom ook niet afwezig. De algemeen voorzitter van de AVB, Jacob Heinrich Krelage (1824-1901), wees erop hoe Noordwijk al lang bekendstond om zijn bloembollencultuur en prees de afdeling, omdat aan hen 'dit nieuwe teeken van leven op dit gebied te danken was.'³

Met die woorden verwees Krelage naar het feit dat de bloembollen voor de tentoonstelling op natuurlijke wijze – 'in de koude grond' – gekweekt waren. Dat was een geheel nieuw denkbeeld. Op eerdere tentoonstellingen werden kunstmatig in kas gekweekte gewassen tentoon-

Afb. 1 Portret van Jacob Heinrich Krelage door Theodorus Henricus Kerstel, naar Hendrik Johannes Haverman, 1896-1936. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

gesteld. Het Florapark was dus uniek, aldus de kranten, ‘wanneer men in aanmerking neemt dat tot heden, voor zoover bekend, nergens, noch in ons land, noch in het buitenland, een dergelijke tentoonstelling gehouden werd.’⁴

Bezoekers van de tentoonstelling werden getraakteerd op een kleurrijk tafereel. Na een welkomstgroet in tulpen kreeg men een prachtig beeld voorgeschoteld met perken vol narcissen, spirea’s, fritillaria’s, gebroken hartjes en andere bloemen. Hoewel niet allemaal bolgewassen,

overheersten deze vanzelfsprekend de tentoonstelling. De toerist kon een Nederlandse en Engelse vlag van hyacinten bewonderen en ook het koningshuis werd middels enkele bloemenperken de liefde betuigd, waaronder een versierde buste van de koning. Afwisseling was er door de muziektent en de tentoonstelling van tuinbenodigdheden, waarvan vooral de etalage van de Noordwijkse werkinrichting – een sociaal werkverschaffingsproject – de moeite waard was. Een horecatent op het terrein voorzag in de nodige

Afb. 2 Reclameposter van de Britse London & North Eastern Railway voor een bezoek aan de bollenvelden. Affiche door Fred Taylor, 1929. Collectie Spoorwegmuseum, Utrecht.

(alcoholische) versnaperingen.⁵ Het was een succes. De tentoonstelling kon op veel belangstelling rekenen, en niet enkel van Noordwijkers zelf. Hoewel het bezoekersaantal niet werd bijgehouden, schatte het *Leidsch Dagblad* dat voor enkel 1 mei 1887 – weliswaar een zondag – op bijna tweeduizend.⁶ Het Noordwijkse Florapark kondigde daarmee de start aan van een groei-

de interesse in de bollencultuur als toeristische trekpleister.

Toerisme en tentoonstellingen

De combinatie van toerisme en bollencultuur was niet helemaal nieuw. Al langer kwamen ieder voorjaar duizenden bezoekers naar de Bol-lenstreek om het kleurrijke fenomeen te aan-

schouwen. Het betrof meestal inwoners van de nabijgelegen Hollandse steden, maar dat waren niettemin toeristen. Bovendien werd de Bollenstreek ook buiten Holland aangeprezen. In een van de eerste moderne Nederlandse reisgidsen, de *Gids voor reizigers door Nederland* van de Amsterdamse onderwijzer Pieter Harmen Witkamp uit 1846, werden de omstreken van Haarlem al aangeprezen: ‘Wanneer deze bloemvelden in bloei staan, komen duizenden de lieflijke geuren inademen en hun oog op de schitterende kleuren vergasten. (...) Zij die hier eenmaal op een’ schoonen lentedag ronddoelden, [zullen] naar den terugkeer van dat genot reikhalzend uitzien.’⁷ Ook internationaal vermaarde reisboeken zoals de rode gidsen van *Baedeker* en diens Britse concurrent *Murray’s Handbook for Travelers* lieten de Bollenstreek niet onbenoemd.⁸ In reisverslagen werden de bloembollen altijd vermeld, ook wanneer men de streek niet in april of mei bezocht.⁹

Wel nieuw was het medium waarmee de bollencultuur aan de man werd gebracht. Niet alleen was het Florapark de eerste natuurlijke bloemententoonstelling, ook was het evenement veel meer gericht op het trekken van een breed publiek. Verschillende ontwikkelingen in de 19de eeuw maakten dat mogelijk. Zeer belangrijk daarin was de ontwikkeling van de spoorwegen, die het gedurende de 19de eeuw voor steeds meer groepen buiten de elite mogelijk maakte om reizen en dagtripjes te ondernemen, hoewel het lange tijd nog een relatief dure onderneming bleef. Reisgidsen als *Baedeker* en *Murray* organiseerden hun routes dan ook langs de bestaande spoorwegen.¹⁰ Daarnaast heeft ook de romantische traditie vermoedelijk haar invloed uitgeoefend. De 19de-eeuwse reisbeleving was – althans waar het de elite betrof – zeer ontvankelijk voor schilderachtige tafereelen zoals het kleurenpalet in de Bollenstreek.¹¹ Voorts dient ook de opkomst van de badcultuur opgemerkt te worden, die zich in Nederland in dezelfde streek (doch in een ander seizoen) situeerde. Zeker in Noordwijk was die van belang, daar zich aan de

kust vanaf de jaren 1860 een bloeiende badplaats ontwikkelde.¹²

Ook het organiseren van tentoonstellingen was in 19de eeuw sterk in opkomst. Men sprak ook wel van de tentoonstellingseeuw, vooral door de tweede helft ervan.¹³ Op internationale schaal waren de wereldtentoonstellingen daar de exponent van, met de Londense *Great Exhibition* (1851) als vertrekpunt. Niet alleen functioneerden deze grootschalige evenementen als katalysator van toerisme, hun succes stimuleerde ook de organisatie van kleinschalige en lokale tentoonstellingen. Tentoonstellingen boden de mogelijkheid tot promotionele activiteiten en het vermarkten van de eigen stad, dorp of regio.¹⁴ Voor het Florapark was dat in eerste instantie niet de opzet, maar wel de consequentie. Eerdere (kunstmatige) bloemententoonstellingen waren toch vooral interessant geweest voor de sector zelf. Het Florapark toonde de grotere potentie van de Bollenstreek aan. Wel gold dat voor het bloembollentoeurisme in het begin vooral voor binnenlands toerisme. Van een internationale opzet was nog volstrekt geen sprake, ondanks de (beperkte) aandacht die er ook in internationale reisgidsen reeds was.

Noordwijk op herhaling

Het succes van 1887 smaakte naar meer. Ook de wereldtentoonstelling die in 1895 in Amsterdam werd gehouden kende een tuinbouwafdeling, waar gedurende de looptijd meerdere bloemententoonstellingen werden gehouden. Weliswaar waren dat geen klassieke bolgewassen, omdat de wereldtentoonstelling pas in mei haar deuren opende, maar wel maakten veel toeristen uit binnen- en buitenland kennis met de Nederlandse bloemententoonstelling.

Desalniettemin maakten vrijwel alle bloemententoonstellingen nog steeds gebruik van kunstmatig gekweekte bloemen. Noordwijk ging in 1896 derhalve op herhaling met wederom een tentoonstelling van bolgewassen uit de koude grond. Hoewel de opzet van deze tweede tentoonstelling grofweg hetzelfde was als de

Afb. 3 Reclamedrukwerk met afbeelding van het hoofdgebouw van de Wereldtentoonstelling van het Hotel- en Reiswezen op het Museumplein, Ludwieg & Co., 1895. Collectie Stadsarchief Amsterdam.

eerste, waren de ambities duidelijk al iets groter. De infrastructuur van het evenement werd meer toegespitst op de bollentoeeristen die het terrein kwamen bezoeken. Nadrukkelijk ging het niet meer alleen om de tentoonstelling, maar moest zij gezien worden als exponent van de cultuur van de gehele Bollenstreek. Toeristen werden in Noordwijk-Binnen reeds ruim voor het tentoonstellingsterrein verwelkomd door erebogen aan de wegen richting de tentoonstelling, die iets groter van opzet was dan de eerste editie. De lokale boekdrukker Adriaan Dorsman verzorgde een speciale toeristische gids, waarmee de bezoeker over het terrein werd rondgeleid.¹⁵

De tentoonstelling bleef langer open dan in 1887 – zes weken – en verwelkomde wederom vele bezoekers. Alleen al met de paasdagen (5 en 6 april) wisten, ondanks het slechte weer, meer dan 3000 toeristen het terrein te vinden.¹⁶

Een toerist kon volgens de kranten het beste ook niet enkel de tentoonstelling bezoeken, maar alle bloemenpracht in de Bollenstreek bekijken. Zo schreef de *Provinciale Noordbrabantse en 's-Hertogenbossche Courant* naar aanleiding van het Florapark een toeristisch artikelje over een bezoek aan de Bollenstreek in zijn algemeenheid: 'Om dezen tijd van het jaar is er niets aantrekkelijker dan een uitstapje te

maken naar Haarlem en omgeving, want dan pronken de akkers daar met de felste kleuren.¹⁷ Zelfs enkel vanuit de trein was het beeld al een bezoek waard. De aandacht was nodig, aldus de krant, want ‘menig landgenoot is nog volslagen onbekend met de uitgebreide en zich steeds uitbreidende culturen van bloembollen (...) over de geheele kuststreek van Den Haag tot Alkmaar.’ Zo droeg het Noordwijkse Florapark ook bij aan het binnenlands toerisme naar de Bollenstreek in zijn algemeenheid.

Een nationale bloemententoonstelling

Door uitbreiding van de bloementeel, verbeterde reismogelijkheden – waaronder ook de fiets – en grotere bekendheid van de regio zijn toeristische dagtripjes naar de Bollenstreek vanaf eind 19de eeuw sterk in opkomst. Reeds in 1878 schreef de wandelaar Jacobus Craandijk (1834-1912) over het ‘rijke en schitterende’ tafereel: ‘Velden aan velden, bedekt met de dicht aaneengeschaarde bloemen, wit en rood, blauw en paarsch, geel en bont, in alle nuances. De spoorwegreiziger ziet ze, terwijl hij voorbijvliegt. Maar hij ziet maar een gering gedeelte. (...) Meer ziet de wandelaar.’¹⁸ Maar Craandijk wandelde er in 1878 in het voorjaar nog in relatieve rust. Ruim 25 jaar later was de toerist kind aan huis: ‘De wegen zijn overdekt met opgetogen, met bloemen beladen toeristen. Nu en dan wordt het ons groen en geel voor de oogen. De spoorwagens zijn vol; de menschen hangen aan de wagen

van de stoomtram.’¹⁹ Craandijk merkte de toeristische belangstelling zelf ook op. Vanaf 1890 verschenen meerdere drukken van zijn *Gids voor Haarlem en omstreken*, waarin de bollenteelt nadrukkelijk aandacht kreeg.

Duidelijke contouren van een toeristische infrastructuur begonnen zich begin 20ste eeuw te vertonen. Op het station te Haarlem werden informatiebureaus geopend, velden die niet aan de weg lagen werden tegen betaling opengesteld voor toeristen en te Hillegom werd ‘dan ook alles gedaan om de reizigers te gerieven.’²⁰ Die reizigers beperkten zich ook niet meer alleen tot binnenlandse toeristen, maar kwamen uit ‘veel meer verwijderde streken.’ Ook begonnen souvenirs te verschijnen. Vanaf 1892 – toen het monopolie van de posterijen op de uitgifte van geïllustreerde prentbriefkaarten werd opgeheven – verschenen talloze ansichtkaarten van verschillende dorpen waarop de bollenvelden prominent aanwezig waren. Zelfs de nadelen tekenden zich af, omdat toeristen de bloemen uit de velden plukten en zich ermee tooiden.

Voor de AVB was dit een ideale gelegenheid om een grootscheepse tentoonstelling op te zetten. In 1910 vond daarom, ter ere van het vijftigjarig bestaan van de vereniging, de Nationale Bloemententoonstelling in Haarlem plaats. De AVB placht om de vijf jaar een tentoonstelling te houden, maar de voorgaande waren kleinschalig, kunstmatig gekweekt en bovendien vaak binnen in een gebouw. De editie van 1910 kende

Afb. 4 Postzegels uitgegeven vanwege de Nationale Bloemententoonstelling te Haarlem in 1910. Foto: onbekende fotograaf, 1910. Collectie Librariana.

Afb. 5 Nationale Bloemententoonstelling te Haarlem in 1910. Foto: onbekende fotograaf, 1910. Collectie Noord-Hollands Archief, Haarlem.

weliswaar kleinschalige exposities in tentoonstellingsgebouwen, maar bestond voor het overgrote deel uit een vollegrondstentoonstelling, waarvoor de inzendingen uit de Bollenstreek zo talrijk waren, dat het terrein in de Haarlemmerhout nauwelijks toereikend was.²¹ Hoewel de AVB meer voorstond dan enkel het toerisme naar de Bollenstreek promoten, was dat wel een van de doelen van het evenement. De vereniging werkte daarom nauw samen met de Haarlemse Vereniging voor Vreemdelingenverkeer (VVV). Ze hoopte op een druk vreemdelingenbezoek en kreeg dat ook.²² Om de aandacht te vergroten werd ook flink reclame gemaakt. Zo gaf de AVB speciaal voor de tentoonstelling een reclamezegel uit.²³

Het tentoonstellingsterrein werd door de gemeente welwillend ter beschikking gesteld. Begrijpelijk, daar de verwachte toestroom van toeristen flinke baten voor de gemeentekas en

de plaatselijke horeca kon opleveren. De gemeente beschouwde de bollencultuur namelijk als 'een der hoofdbronnen der welvaart'.²⁴ Toeristen hoefden zich op het terrein niet enkel te vermaken met bloemen; het bevatte ook een muziektent, een café-restaurant, een bodega, een sigarenwinkel, een souvenirwinkel en een informatiebureau speciaal voor vreemdelingenverkeer. Toen de tentoonstelling op 23 maart werd geopend was de media-aandacht dan ook aanmerkelijk, ook in het buitenland. Bij de sluiting op 29 mei bleken liefst 165.122 personen de tentoonstelling bezocht hebben, veel meer dan men had gehoopt. Ook koningin Wilhelmina, koningin-moeder Emma en de voormalige Amerikaanse president Theodore Roosevelt bezochten het evenement. Die laatste was drie dagen in Nederland tijdens een Europese rondreis en werd door de AVB bij wijze van publiciteitsstunt tot honderdduizendste bezoeker uitgeroepen.²⁵

Afb. 6 Toeristische reclameposter voor Nederland van het Centraal Bureau voor Vreemdelingenverkeer met de bollenvelden prominent vertegenwoordigd. Affiche door Centraal Bureau voor Vreemdelingenverkeer, 1900-1925. Collectie ReclameArsenaal, Laren.

Holland bloemenland

Met het succes van Haarlem werd het imago van Holland als bloemenland definitief op de kaart gezet. Niet alleen binnen Nederland, want ook de buitenlandse pers had aandacht besteed aan het evenement. De prominente Franse krant *Le Figaro* schreef bijvoorbeeld dat Haarlem de zetel van een buitengewoon spektakel was, veroorzaakt door de tulpententoonstelling en vermeldde dat jaarlijks een prachtig spektakel te zien was in dorpen als Hillegom, Lisse, Sas-

senheim en Heemstede.²⁶ De periode na 1910 kenmerkt zich dan ook door een steeds internationalere oriëntatie van het vreemdelingenverkeer naar de bloembollenvelden. Dat gebeurde overigens niet door de AVB, die zich vooral op het handelsbelang bleef richten. Zo verleende de AVB geen medewerking aan het initiatief van de Nederlandse Kamer van Koophandel te Londen voor een bloembollententoonstelling in het Hollandsche Dorp voor de Latin-British Exhibition. Volgens de AVB was die tentoonstel-

ling namelijk 'vooral bestemd ter bevordering van het vreemdelingenverkeer naar Nederland' en zou ze niet de waarborg opleveren 'dat zij bezocht zou worden door hen die als vaklieden of liefhebbers koopers zijn van Nederlandsche bloemen.'²⁷ Voorts vond de Hillegomse afdeling het niet aan de orde om vanuit de AVB een lokale afdeling van de VVV te stichten.²⁸

Het waren dan ook de VVV's die een belangrijke rol speelden in het aanmeten van een bloemenimago voor Holland. Samen met de spoorwegmaatschappijen, zowel binnen- als buitenlandse, en de ANWB waren zij verantwoordelijk voor de toerismebevordering naar Nederland. De Bollenstreek werd een terugkerend thema op reclameposters. Reeds in 1901 waren de bollenvelden te zien op een Franstalig affiche van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. Een latere uitgave van het Centraal Bureau voor Vreemdelingenverkeer heeft de Bollenstreek zelfs als kernpunt van de

poster. Steeds vaker verschenen speciale reclameposters voor de 'bollentijd' in Nederland. Hoewel het internationale toerisme door de Eerste Wereldoorlog stil kwam te liggen, werd het in het interbellum gretig opgepakt. Dat culmineerde in de eerste internationale bloemententoonstelling in Nederland, de Flora Heemstede, van 13 maart tot 21 mei 1925. Het was de AVB die de tentoonstelling zou organiseren, maar verschillende toeristische organisaties waren bij het evenement betrokken.²⁹

Niet alleen binnenlandse media berichtten over het evenement. Ook de buitenlandse pers zag in de tentoonstelling een belangrijke gebeurtenis. De tentoonstelling stimuleerde internationaal toerisme. Zo schreef de *New York Times* op voorhand dat een speciale toeristenboot van New York naar de bloembollenvelden en de tentoonstelling zou varen.³⁰ Een ander Amerikaans blad sprak van het 'Bloemen-Mekka van 1925'.³¹ De interesse van de Verenigde Staten, die zich

Afb. 7 Deel van het terrein van de Flora Heemstede 1925. Kleurscheidingsnegatief door Bernard F. Eilers, 26 april 1935, Bernard F. Eilers. Collectie Stadsarchief Amsterdam.

eerder weinig met Europese bloemententoonstellingen hadden bemoeid, was niet gering. Begrijpelijk, want in de voorafgaande decennia had in de VS de aandacht voor alles wat Nederlands was een hoge vlucht genomen.³²

Dat bloementoerisme hoogtij vierde bleek wel uit de betrokkenheid van de Nederlandse toerismesector. De spoorwegen regelden een speciale dienstregeling voor bezoekers en zelfs de KLM deed een duik in het zakje. De luchtvaartmaatschappij had het voornemen om buitenlandse bezoekers een overzichtelijke indruk van de Bollenstreek te geven door geregeld vluchten boven het gebied te organiseren.³³ Ook reisbureaus adverteerden en organiseerden reizen naar Nederland, waar een bezoek aan de tentoonstelling uiteraard bij was inbegrepen. Bekende reisorganisators als Lindeman, Lissone en het Britse Thomas Cook (dat sinds 1898 reeds een Nederlandse vestiging kende) zagen hun kans schoon. Eerstgenoemde bestierde op het tentoonstellingsterrein een speciaal vreemdelingenbureau. Voorts was er voor de toerist ook de nodige horeca en een speciaal handelsstraatje voor de souvenirs.³⁴ Amerikaanse filmmakers produceerden zelfs een film over Nederland, waarin de Flora Heemstede een hoofdmoment vormde.

Met bijna 400.000 bezoekers kon het evenement zeker geslaagd worden genoemd. Mede door de tentoonstelling werden Holland en het bloemenimago nog sterker met elkaar verbonden. De pers was het erover eens dat de Flora Heemstede de wereldreputatie van Holland bevestigd had. Hoewel de Amerikaanse correspondent van het *Algemeen Handelsblad* wel kritisch was op de gebrekkige promotie in de Verenigde Staten, moest ook hij concluderen dat 'de tentoonstelling een schitterende reclame voor Ne-

derland is geworden', die alleen nog maar zou toenemen als de film in Amerikaanse bioscopen gedraaid zou worden.³⁵ Het succes zou in 1935 nogmaals herhaald worden, nu nog groter van opzet en zelfs met 600.000 bezoekers. Ook na de Tweede Wereldoorlog vond in 1953 nog een Flora in Heemstede plaats.

Noordwijk ging zelf in 1932 ook nog eens op herhaling met zijn Florapark, ter ere van het vijftienjarige jubileum van de eerste bloembollenvereniging. De pionier van de koudegrondtentoonstellingen had in de bloembollen nog steeds een prachtige toeristische trekpleister. Het toerisme in Noordwijk was echter nog in tweespalt: enerzijds de bloemen, anderzijds de badplaats. Pas halverwege de jaren dertig zal hier verandering in komen, als het bloembollenbedrijf van Noordwijk Binnen en de badplaats Noordwijk aan Zee de handen ineen slaan. Sindsdien staat Noordwijk bekend als de bloemenbadplaats.

In de 45 jaar sinds het eerste Florapark had het bollentoerisme een enorme vlucht genomen. Niet alleen werden de bollenvelden door steeds meer toeristen bezocht, ook had Nederland zich een naam aangemeten als organisator van bloemententoonstellingen, die als evenementen een grote internationale toeristenstroom genereerden. De Floraparken van Noordwijk en de andere bloemententoonstellingen zijn daarmee de voorouders van een van de grootste toeristische attracties van Nederland: de Keukenhof in Lisse.³⁶ Voorts zijn de Flora's in Heemstede een directe voorloper van de tienjaarlijkse wereltentoonstellingen die we kennen als Floriades, zij het dat die niet enkel meer om bolgewassen draaien. De bollen daarvoor werden reeds in 1887 te Noordwijk in de koude grond geplant.

Van 'Zandvlakte' naar 'Lisse van het Noorden'

Bloembollen, landschap en gemeenschapsvorming in de Noordkop

In 1995 werd in de Anna Paulownapolder gevierd dat de polder anderhalve eeuw eerder aan de Zuiderzee was ontworsteld. In het dorps huis werd een drukbezochte revue met de poldergeschiedenis als onderwerp opgevoerd. Aan de orde kwam onder andere hoe de bordjes in de loop van 150 jaar waren verhangen. Was rond 1900 de Oostpolder het economische zwaargewicht, waar op de vette klei de akkerbouwers de scepter zwaaiden, bijna een eeuw later was de weegschaal doorgeslagen naar de Westpolder, en dan in het bijzonder het gebied rond Breezand, waar op de ooit zo schraal geachte zandgronden de bloembollenteelt triomfen vierde. 'Lisse van het Noorden' is het dorp wel eens genoemd, en sinds 1982 wordt de Poldertuin in het hoofddorp Anna Paulowna elk voorjaar een 'Kleine Keukenhof'. De bloembol zit fier en ferm op de troon als belangrijkste agrarisch product van de Anna Paulownapolder.

Het dorp Breezand werd het hart van het grootste aaneengesloten bloembollenteeltgebied in Nederland, het Noordelijk Zandgebied. In het kielzog van tulp, hyacint en narcis veranderde het landschap ingrijpend en ontstonden er nieuwe gemeenschappen, als het ware door 'kolonisatie van onderop'. De grootscheepse binnenlandse migratie naar de Anna Paulownapolder vond plaats zonder overheidsbemoeienis. Dat leidde ertoe dat de nieuwe inwoners zelf een gemeenschap moesten gaan vormen. Uit dit artikel blijkt dat de geloofsgemeenschappen waartoe de bollenkwekers behoorden daar een

belangrijke rol in hebben gespeeld.

Dergelijke ontwikkelingen lijken nog nauwelijks onderwerp van onderzoek te zijn geweest, want als het gaat om 'interne kolonisatie' wordt vooral gekeken naar de bevolkingspolitiek die de Nederlandse overheid gedurende de zoste eeuw voerde in nieuwe polders. Elk nieuw ingepolderd gebied bood mogelijkheden voor interne migratie: het gebied moest bevolkt worden, het land bewerkt. Voor het meest ambitieuze polderproject uit de Nederlandse geschiedenis – de Zuiderzeepolders – besloot de overheid het bevolkingsproces met strakke hand

te coördineren. Elk gezin dat naar het nieuwe land wilde verhuizen moest aan strenge eisen voldoen. Ook werd erop toegezien dat elke zuil in de Nederlandse samenleving in gelijke mate vertegenwoordigd werd. Met deze van staatswege gecontroleerde interne kolonisatie werd begonnen in de Wieringermeer, gelegen naast de Anna Paulownapolder en tussen 1927 en 1930 drooggelegd. Deze bevolkingspolitiek behaalde een hoge graad van ontwikkeling in de latere Zuiderzeepolders.¹

Hoe de kolonisatie van de 19de-eeuwse polders als de Haarlemmermeer en de Anna Paulownapolder verliep is weliswaar wel beschreven, maar hoe zich hier dan gemeenschapsvorming voordeed is tot nog toe geen onderwerp van aandacht geweest. Zo laat zich voor de Haarlemmermeer vermoeden dat een belangrijke rol werd gespeeld door de kerken, die in het kielzog van de kolonisten op hun beurt de polder 'koloniseerden', maar in de literatuur over de Haarlemmermeer krijgt dit verschijnsel nauwelijks aandacht.² Dit artikel wil de aandacht vestigen op gemeenschapsvorming van onderaf in de Anna Paulownapolder, en in het bijzonder de rol van de kerken daarin. Deze ontwikkeling ging hand in hand met de komst van grote aantallen bloembollenkwekers naar Breezand, waar het nog grotendeels lege gebied werd omgevormd tot een dichtbevolkte landstreek beheerst door gemeenschappen van bollenkwekers.

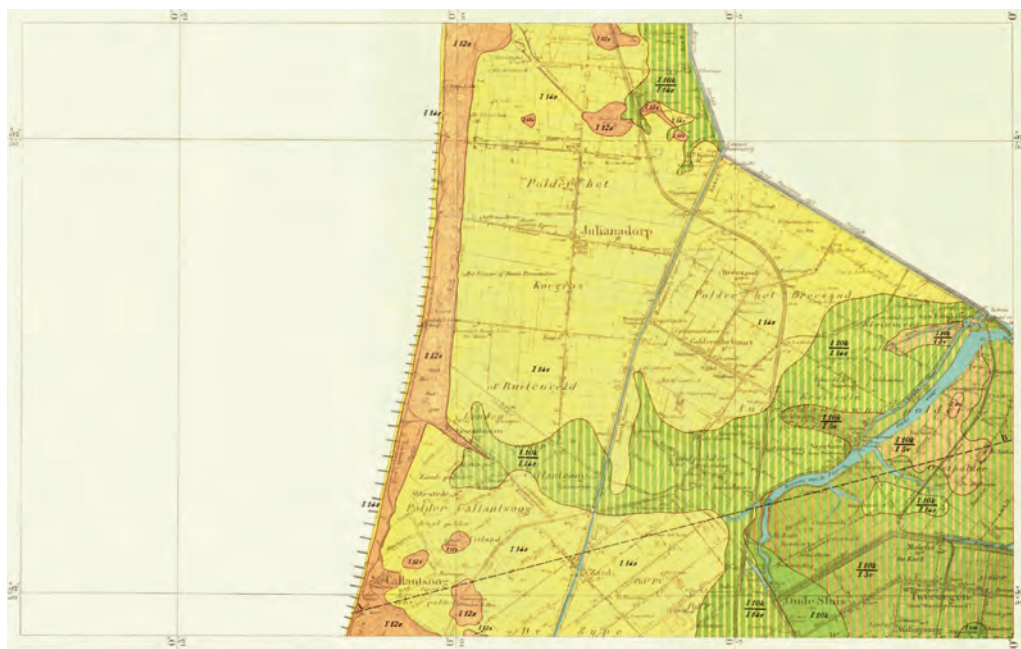
Het Breezand

'Geen Eden vol pracht, dat den vreemd'ling bekoort', zo luidt de eerste regel van het door Pieter Visser (1867-1929) in 1895 geschreven Polderlied. Daarmee gaf hij, onderwijzer aan de openbare school te Breezand en jongensboekenschrijver, toe dat het polderlandschap niet de meest aantrekkelijke aanblik bood. Hij zou nog meemaken dat het in elk geval regelmatig een heel kleurrijk uiterlijk kreeg.³

Een halve eeuw eerder was de Anna Paulownapolder drooggelegd, doorsneden door een voormalige kreek, het Oude Veer, dat de Oost-

van de Westpolder scheidt. Ten oosten van het Oude Veer lag vruchtbare klei, naar het westen toe nam de zanderigheid sterk toe. In de noordwesthoek van de nieuwe polder lag de 'Zandvlakte', jarenlang een woestenij, ten prooi aan verstuivingen en overstromingen. Toen men in 1853 ter ontwatering een vaart door deze vlakte groef, kreeg die de naam Zandvaart. Acht jaar later werd zestien hectare 'waardeloos land' door het polderbestuur aan de Hervormde kerk geschonken, die er twintig woningen op liet bouwen. Zo ontstond een gehucht op wat werd aangeduid als 'het zoogenaamde Breezand'. In 1868 kwam er een school, waardoor de bevolking wat toenam, maar het dorpje ontwikkelde zich moeizaam. 'Het Breezand' was het 'allerschraalste deel van de polder': eenmaal besloot en begreppeld stond de zandgrond bloot aan de wind en dreigde wederom verstuiving. Waar in de Oostpolder grote moderne boerderijen ontstonden op puike klei, was er op het 'Breezand' weinig meer mogelijk dan extensieve veeteelt. Het gebied was grotendeels grasland, waar bewoning schaars was en de bewoners moeite hadden rond te komen. 'Breezand was (...) het gebied van den kleinen man', die vaak gedwongen was om dagelijks uren van en naar de Oostpolder te lopen om daar als knecht bij te verdienen. De invoering van kunstmest zorgde ervoor dat het gras er beter wilde groeien. Dat was een grote verbetering: in 1910 woonden er 270 rundveehouders in de Westpolder, al hadden velen daarvan maar één à twee melkkoeien. Ze hielden zich met een mengeling van loonarbeid en gemengd bedrijf in leven.⁴

Dat was kort voor het begin van een groot-scheepse verandering. Al in 1906 begonnen twee broers afkomstig uit de Egmondten met het telen van bloembollen als bijgewas, maar de eerste specialist diende zich aan in 1911. In dat jaar kochten de Lissenaren Marinus Veldhuyzen van Zanten (1832-1913) en zijn zoons de boerderij Kooiplaats met 48 hectare grond, in het uiterste noordwesten van de Westpolder. Veldhuyzen van Zanten was de eerste die voor uitbreiding van het

Afb. 1 Geologische kaart van Polder het Koe gras/Julianadorp, Callantsoog en de Anna Paulownapolder, rond 1930. De zandgronden die zeer geschikt zijn voor de bloembollenteelt zijn geel. Collectie Regionaal Archief Alkmaar.

teeltgebied uitweek naar 'De Noord', maar werd in korte tijd nagevolgd door een golf anderen uit 'De Zuid', zoals de Breezanders de Bollenstreek nog altijd noemen. Deels waren de nieuwe bedrijven filialen van kwekers uit de Zuid, deels begonnen jonge bollenkwekers hier een eigen bedrijf. Ze kwamen vaak eerst poolshoogte nemen, zoals Arie van den Berg (1873-1956) en zijn meesterknecht en verre neef Jan van den Berg (1881-1954), die in 1912 de trein naar Den Helder namen en op de fiets de Koe gras polder en de Anna Paulownapolder doorkruisten. Eind 1912 kocht Arie van den Berg 46 hectare aan de Molenvaart, in de Gelderse Buurt. Hij zou zich er in 1913 vestigen en een drijvende kracht blijven in de polder. Jan van den Berg ging zijn baas vooruit, en was al in 1912 één van de eerste zuiderlingen die in het gemeenteregister werd ingeschreven. Dat eerste jaar kwamen er nog maar liefst drie Van den Bergens uit Noordwijk zich met hun gezinnen vestigen.⁵

Er waren verschillende redenen om op te

trekken naar een 'wel wat afgelegen polder', zoals het tijdschrift *Bloembollencultuur* het in 1928 noemde. In de Zuid was alle geschikte zandgrond inmiddels wel bezet, en in de Noord hadden men alle ruimte om op flinke, aaneengesloten stukken grond een bedrijf te stichten. De zandgrond was uitermate geschikt voor de bloembollenteelt en kon een grote verscheidenheid aan bolgewassen aan, waarmee een bedrijf aan vruchtwisseling kon doen en niet van één gewas afhankelijk was. Het iets koelere klimaat zorgde voor een gelijkmatige groei van het gewas en voor minder bladluis en dus minder verspreiding van virussen. De beste gronden waren nu juist op de ooit zo vermaledijde Zandvlakte, dus in en om Breezand.⁶

De grond was in Zuidse ogen ook spotgoedkoop. Veldhuyzen van Zanten kon land aankopen voor ruim 1500 gulden per hectare, tegen 12 à 14.000 gulden in de Zuid. De Breezanders wisten niet wat hen overkwam: de zuiderlingen betaalden hoge prijzen, die voor hen overigens

Afb. 2 Gezicht op de Molenvaart die dwars door de Gelderse Buurt loopt. Het vaartenstelsel in de polder was tot na de Tweede Wereldoorlog van groot belang voor de bloembollenhandel. Foto: Henk Looijesteijn, 2020.

laag waren, en vervolgens betaalden ze ook nog eens hogere lonen dan gebruikelijk, tot verdriet van de bouwboeren in de Oostpolder. Die zagen hun Breezands arbeidsreservoir opdrogen, ook omdat de arbeidsuren in de bollenteelt minder waren. De bloembollenteelt was arbeidsintensief en daarom liet men al gauw met de teelt bekende arbeiders uit de Zuid overkomen, want er waren niet genoeg Breezanders om aan de vraag te voldoen. De trek naar de Noord was ook aantrekkelijk voor hen die in het zuiden geen eigen bedrijf konden beginnen, zoals het geval was met Jan van den Berg, die aan de Zandvaart voor zichzelf kon beginnen en daar jarenlang een goedlopend bedrijf had en zoons die uitvlogen naar Engeland, Ierland en Zuid-Afrika.

Overigens kwamen landarbeiders uit de Zuid al meteen in 1912 over om te helpen bij het opzetten van de bollenteelt, zoals Kees Looijesteijn (1876-1954) en zijn gezin.⁷

Tussen 1920 en 1930 groeide de bevolking van de Westpolder daardoor aanzienlijk: Breezand van 1463 naar 2013 en de Gelderse Buurt, ten zuiden van Breezand, van 221 naar 566. De rest van de polder zag vrijwel geen bevolkingsgroei. Een groot deel van de nieuwkomers was katholiek en had jonge gezinnen, zodat de bevolkingsaanwas rap verder ging. Van ruim 13 procent in 1910 groeide het katholieke aandeel in de polder naar ruim 37 procent in 1947. De meestal katholieke kwekers en hun arbeiders zorgden voor een groeiend en veranderend Breezand,

waar de nieuwe bewoners voortaan het beeld bepaalden. Onder de nieuwkomers waren echter ook verhoudingsgewijs veel gereformeerden: in dezelfde tijd verdubbelden zij tot ruim 9 procent van de bevolking.⁸

Polderhistoricus Henk Jonker (1913-1979), ooggetuige van de veranderingen, noemde de aankoop van de Kooiplaats 'wellicht de belangrijkste gebeurtenis in de geschiedenis van den Anna Paulownapolder', want 'in iets meer dan vijftien jaren [heeft] het armelijke spaarzaam bewoonde Breezand kunnen uitgroeien tot de dichtstbevolkte streek van het platteland in Holland's Noorderkwartier'. Het gebied veranderde geheel van karakter. Ruim 1700 hectare aan grasland werd gescheurd en omgezet in bouwland. De kaasfabriekjes in het gebied sloten, en ook de stolpboerderijtjes, als het ware om de koeienstal heen gebouwd, sneefden in hoog tempo. Ze werden vervangen door moderne huizen en bollen-schuren. Een groot deel van het nieuwe bouwland – er werd ook veel groente geteeld – werd voortaan beplant met bloembollen; met name tussen 1923 en 1930 was er een snelle groei van het bollenareaal, tot bijna 900 hectare. Weliswaar bracht de wereldcrisis na 1929 een scherpe reductie, maar de opmars van de bloembol bleek onstuitbaar, met name na de Tweede Wereldoorlog. Die deed de Breezandse bollenteelt overigens weinig kwaad: in de eerste jaren van de oorlog vonden de bloembollen gretig aftrek in Duitsland, en meteen in 1945 werd al tot 1 miljoen gulden verdiend met de uitvoer naar een nieuwe klant, de Verenigde Staten. Jonker was er in 1946 vol van: 'pas de bloembollencultuur heeft Breezand uit de armoede opgeheven en met zulke fantastische sprongen, als wel nooit iemand heeft durven dromen'.⁹

Geloofsgemeenschappen

De bloembollenkwekers veranderden niet alleen het landschap, ze wijzigden bovendien de bevolkingssamenstelling en gaven de aanstoot van een herschikking van het gemeenschapsleven ter plaatse. Voor een tweetal kerkgenoot-

schappen betekende de grootscheepse invasie van bollenkwekers een onstuimige groei. Uit de Zuid kwamen zowel grote groepen katholieken als gereformeerden, die niet alleen het kerkelijk landschap veranderden maar tevens aanleiding waren tot de vorming van hechte gemeenschappen. Ze werden daarbij aangemoedigd doordat de jaren twintig en dertig van de 20ste eeuw een hoogtepunt van de verzuiling vormde. Elke polderse gezindte kreeg zo eigen scholen en andere vormen van organisatie. De komst van de vele nieuwkomers maakte dat mogelijk èn noodzakelijk.¹⁰

Er stond al sinds 1865 een gereformeerde kerk aan de Molenvaart in de Gelderse Buurt, maar het bleef tot de komst van de bollenkwekers een kleine gemeente. Het was bovendien een nieuwkomer uit de bollenwereld die een groot stempel drukte op de snelle ontwikkeling van de gemeente. In 1915 werd bollenkweker Johan Bergman (1883-1939) voorzitter van de kerkenraad van de Gereformeerde Kerk. Hij was in 1914 of 1915 vanuit Sassenheim naar Anna Paulowna verhuisd en dus direct actief geworden in zijn nieuwe gemeente. Als kerkenraadsvoorzitter speelde hij een belangrijke rol in de predikantloze kerk: hij werd er 'de groote figuur'. In 1920 werd er, na jarenlang sparen en dankzij de drijvende kracht van Bergman, een protestants-christelijke 'School met den Bijbel' geopend in Anna Paulowna, die gelijk al zestig leerlingen mocht verwelkomen.¹¹

Eveneens in 1920 werd Reinder Pos uit Purmerend aangesteld als rondreizend evangelist. Hij trok rond om mensen aan te sporen de Gereformeerde kerk te bezoeken en leidde de catechisaties. Zijn inzet in combinatie met de komst van nog meer gereformeerde kwekersgezinnen uit de Bollenstreek en uit Zeeland leidden tot een grote groei van de gemeente. In 1927 alleen al groeide de gemeente met 80 leden. Ook breidde het verenigingsleven zich langzaam uit: tussen 1925 en 1936 werden er een meisjesvereniging, een jongemeisjesvereniging, een zangvereniging en een knapenvereniging opgericht.

Afb. 3 De villa Freesia, gebouwd in 1930 door Arie van den Berg, bollenpionier en katholiek boegbeeld, geeft een indruk van de welstand die de nieuwkomers bereikten. Foto: Henk Looijesteijn, 2020.

Het bestaande kerkje werd dan ook te klein, en in 1929 werd begonnen met de bouw van een nieuw kerkgebouw, naast het oude kerkje. Johan Bergman legde de eerste steen. Vanaf 1931 had de gemeente dan eindelijk een eigen predikant.¹²

De gereformeerde nieuwkomers werden getalsmatig overvleugeld door het aantal nieuwe katholieken, met name in Breezand. Voor de enige katholieke kerk in de polder, in de Spoorbuurt nabij het spoorwegstation, maakte de toevloed van katholieken in 1918 een flinke uitbreiding van de kerk noodzakelijk. Arie van den Berg werd toen namens de nieuwkomers de vierde kerkmeester. Al snel was het dorp Breezand echter zo gegroeid dat de pastoor van de Spoorbuurtkerk van mening was dat daar ook een kerk en school dienden te komen. De Spoorbuurtkerk werd toch alweer te klein en bleef ook zonder Breezandse gelovigen garen spinnen bij de door de bloembollenteelt gebrachte welvaart. De pastoor liet de kerkmeesters alvast een stuk grond aankopen, maar werd in 1923 overgeplaatst, en zijn opvolger maakte geen haast. Nu nam een aantal Breezandse bollenkwekers

het heft in eigen handen: in 1927 zonden zij een verzoekschrift aan de bisschop van Haarlem. Die verleende daarop aan de Goudse kapelaan Jan Verhoeff (1883-1955) de opdracht in Breezand een parochiekerk te stichten. Als patroonheilige wees de bisschop zijn eigen patroon aan, Sint-Jan de Evangelist. De gelovigen hadden al een kerkbollenveiling georganiseerd om geld in te zamelen voor de kerkbouw – die veiling werd een jaarlijkse traditie.¹³

In een noodkerkje – men had al besloten dat de bouw van een school de voorrang diende te krijgen – droeg Verhoeff op 25 november 1928 voor het eerst de mis op. Hij vergeleek zijn geestdriftige gelovigen met 'eene immigratie van kolonisten, die jarenlang spaarzaam een katholieke kerk konden bezoeken, [maar] toch hun vurig geloof hadden bewaard', en niet onterecht. Zoals Bergman de leiding nam bij de gereformeerden, zo nam Verhoeff voortvarend de vorming van een katholieke gemeenschap ter hand. De school kwam eind 1929 gereed, waarna men begon aan het kerkgebouw, een ruim opgezette eenbeukige kruiskerk waar alle gelovigen een goed zicht

Afb. 4 De rond het jaar 1930 gebouwde grotere gereformeerde kerk – later weer vervangen door de huidige kerk. De bollenbloei van de jaren twintig betekende ook een bouwboom in de polder. Afbeelding uit Ds. J. van Nieuwkoop, *De Gereformeerde Kerk te Anna Paulowna 1865-1940*.

hadden op het altaar. De kerk werd ingezegend op 13 september 1931. Onder de fondsen voor de bouw was ook geld van de bouwpastoor, die de rest van zijn leven op zijn post bleef en in Breezand werd begraven. Hij had zijn hart verpand aan Breezand, waar hij nadrukkelijk een nieuwe katholieke gemeenschap vestigde. Deels zette hij zaken op die van hem werden verwacht en ook in andere parochies gewoon waren: er kwam een armbestuur, een kleuterschool, een bibliotheek en een gebouwtje waar vanaf 1936 de oudere jongens van de parochie konden ontspannen. Voor de oudere meisjes richtte de pastoor, die muzikaal was en hechtte aan fraaie koorzang, een koortje op. Ook het Sint-Janskoor dat de missen begeleidde voelde de sturende hand van meneer pastoor. Naast deze zaken waren er volop gelegenheden waar de parochianen elkaar ontmoetten, bij de vele feesten van het rijke roomse leven, de jubileumfeesten van de pastoor en zogenaamde parochieavonden. Uiteraard had al die gezelligheid tot doel dat de gelovigen hechte banden smeedden – waarbij niet in de laatste plaats de huwelijksband.¹⁴

Niet alles kwam voort uit initiatief van de pastoor. Het in 1933 opgerichte plaatselijke gezelschap van de Stille Omgang kwam voort uit de parochianen zelf, en ook in het katholieke voetbal speelde Verhoeff een bijrol. In 1932 was een katholieke voetbalvereniging opgericht in Breezand, want elke parochie had dat, maar door gebrek aan voldoende mankracht ging de Breezandse vereniging in 1935 samen met de Spoorbuurtvereniging ‘Zwaluwen Anna Paulowna’. Voetbal was destijds razend populair, het was vaak het enige verzetje op zondag, en de katholieke kerk hechtte er aan dat de jongens konden spelen in een kader vrij van gevaarlijke invloeden van buitenaf. Vanuit de kerk werd er twee keer per jaar gecollecteerd voor de voetbalvereniging, en op aanraden van pastoor werd er een gemeentesubsidie aangevraagd. Verhoeff zegende ook een nieuw voetbalveld in. Hij maakte nog mee dat ZAP in de zomer van 1955 voorgoed neerstreek in Breezand.¹⁵

Het gezag van Verhoeff was groot en hij bemoeide zich tot in de bijzonderheden bij zijn gemeenschap. Op zaterdagen en zondagen fietste

hij door het dorp om de boel in de gaten te houden. Niet iedereen kon dat waarderen, maar zijn parochianen herinnerden hem in 2003 nog als een 'streng, maar ook zorgzame, onvermoeibare en zeer geliefde herder', die veel armere parochianen financieel hielp. 'Hij was de bouwpastoor en was als een vader, een bedrijfsleider voor kerk en parochie. Hij regelde veel, heel veel. Volgens sommigen als een dictator, maar volgens velen als een strenge vader. Met liefde en begrip voor 'zijn' parochie'. Het sprak vanzelf dat daarbij de niet-katholieke buitenwereld zoveel mogelijk op een afstand werd gehouden.¹⁶

Toen Verhoeff in 1955 plotseling stierf, had hij zijn doel bereikt. De gemeenschap van katholieke bollenkwekers beheerste Breezand, en men liet dat weten ook, zoals bij de liedteksten ter gelegenheid van Verhoeffs zilveren pastoorsfeest

Afb. 6 Bouwpastoor Jan Verhoeff bouwde niet alleen een kerk, maar ook een hele parochie op uit het niets. Hij bleef zijn leven lang in zijn geliefde Breezand. Foto: Chef Kreuger, z.j. Collectie Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen.

Afb. 5 Johan Bergman, bollenpionier en gereformeerd boegbeeld, de drijvende kracht achter de uitbouw van de gereformeerde gemeenschap in de polder. Afbeelding uit Ds. J. van Nieuwkoop, *De Gereformeerde Kerk te Anna Paulowna 1865-1940*.

in 1954. Breezand was hun schepping, verzezen 'uit het niet', en Verhoeff speelde daarin een hoofdrol als 'de Breezandsche herder, die nimmer stil bleef staan'. Ook Verhoeff zelf zag dat zo: met hoofdletters schreef hij in het gedenkboek van de parochie: 'De uitbreiding der bloembollencultuur in Nederland werd [...] de opkomst van Breezand'.¹⁷

Bollenwereld

Zo leidde de uitbreiding van de bloembollenteelt tot een 'interne kolonisatie' van het Noordelijk Zandgebied, met sterke gemeenschapsvorming onder enerzijds gereformeerde en anderzijds katholieke bollenkwekers. Tussen die kwekers onderling was het geloofsverschil een scherpe scheidslijn: in Breezand was het in de jaren veertig en vijftig heel gewoon dat gereformeerde en katholieke jongens vechtpartijen organiseerden.¹⁸

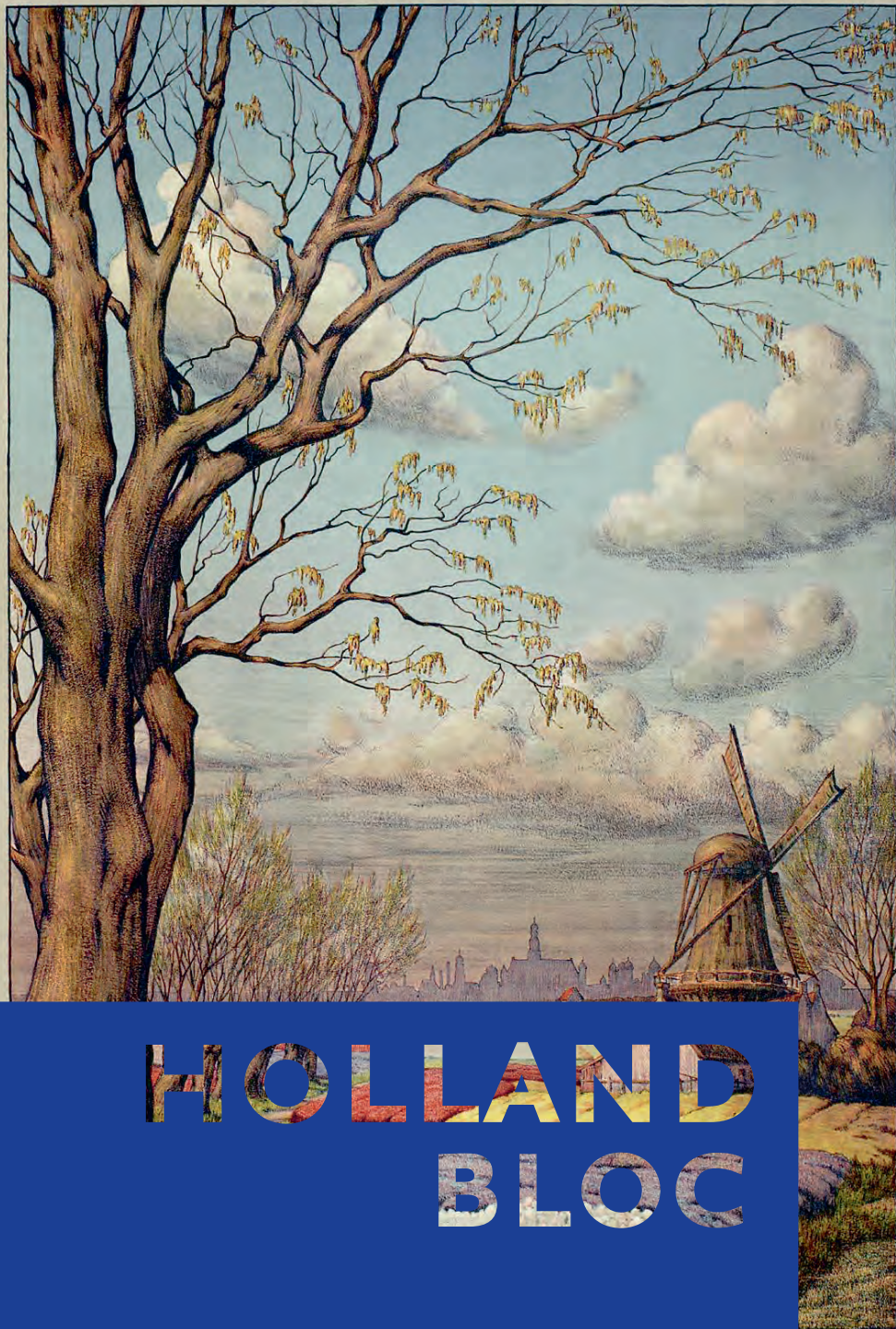
Afb 7 De 'bollenkathedraal', zoals de Haarlemse priester Jan Hein Ogtrop de Breezandse Sint-Jan noemde. Ook in een verwereldlijkt Breezand beheerst de kerk nog altijd het dorpsbeeld. Foto: Henk Looijesteijn, 2020.

Tegelijkertijd zorgde de bloembollensector wel voor gedeelde belangen. Geloofsverschil of niet, als bollenkwekers werkte men samen als het nodig was. Al in 1913 werd een plaatselijke afdeling van de Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur opgericht, met als eerste voorzitter Arie van den Berg, die ruim dertig jaar aanbleef. Vanaf 1923 hield deze afdeling regelmatig gezamenlijk bolbloementoonstellingen, deels om de Breezandse producten te tonen aan hun collega's uit de Zuid, deels ten gerieve van het grote publiek. Dat gebeurt nog steeds: sinds 1981 wordt elk jaar de bolbloe-

mentshow gehouden, tegenwoordig bekend als de Lentetuin. Sinds 1956 worden ook jaarlijks de Bloemendagen gehouden, waarbij van hyacintenvloempjes mozaïeken worden gemaakt, hetgeen ook veel bezoekers trekt.¹⁹ Ook nu de ontkerkelijking flink heeft toegeslagen in de Anna Paulownapolder, en de bollenwereld onderhevig is aan steeds sterkere schaalvergroting, is de bloembol nog altijd beeldbepalend in dit deel van Holland. Zonder de uitbreiding van de bloembollenteelt en de daarmee gepaard gaande interne kolonisatie had de polder er heel anders uitgezien.

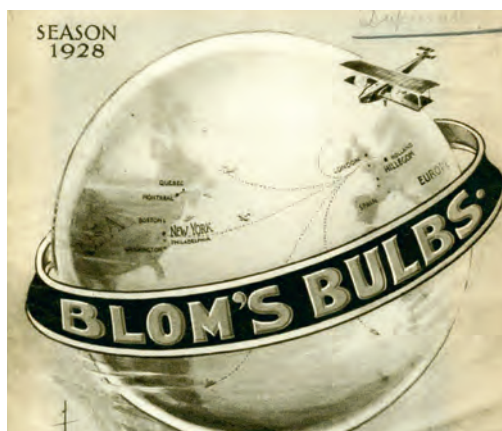

GO TO HOLLAND

**HOLLAND
BLOC**

INFORMATION FREE from the Official Information
Office for Tourists - 30 Hooge Nieuwstraat, The Hague

Tijdingen

Bollen- reizigers, handelaren in een belofte

Marca Bultink

Vertegenwoordigers van bloembollenkwekerijen en bollenexportbedrijven reizen al eeuwen de wereld rond om bloembollen te verkopen. Het zijn avontuurlijke vrijbuiters met handelsinstinct, die erin slagen in verre landen tulpen- en hyacintenbollen aan de man te brengen. Gewapend met kleurrijke catalogi om klanten te kunnen laten zien wat voor prachtige bloemen er uit de bollen kunnen groeien. Deze bollenreizigers nemen een aparte positie in binnen de bloembollencultuur.

Voordat we de functie van de bollenreiziger door de eeuwen heen onder de loep nemen, is eerst wat uitleg nodig over de ontwikkeling van de bloembollenteelt. In de 16de en 17de eeuw werden bloembollen vooral gekweekt voor welgestelde eigenaren van kastelen en buitenplaatsen. Zij wilden in hun tuin pronken met zeldzame tulpen en hyacinten. De tuinbazen van de buitenplaatsen, die de moestuinen en parken verzorgden, wisten wel raad met het kweken van bolgewassen. Door het kruisen en veredelen van bollen kwamen er steeds meer kleuren en variëteiten en groeide het assortiment.

De Bollenstreek

In de 19de eeuw kwamen bloembollen binnen het bereik van gewone tuinbezitters. Daardoor steeg de vraag naar bloembollen en kwam er ook meer behoefte aan teeltgrond. In en rond Haarlem, waar lange tijd het centrum van de bloembollenteelt

was, ontbrak daarvoor de ruimte, maar ten zuiden van de stad was nog voldoende kalkrijke zandgrond te vinden in de binnenduinrand.¹ Vooral na 1850 werd op steeds grotere schaal duingrond afgegraven en in cultuur gebracht. De afzanding van de duinen tussen Bloemendaal en Heemstede, rond Hillegom en Lisse en in de buurt van Noordwijk ging gelijk op met de behoefte aan expansie voor de bloembollenteelt. Ook kwekers van groenten en fruit in Hillegom, Lisse en omgeving gingen op kleine schaal bloembollen telen. Aan het eind van de 19de eeuw werden bollen voor veel tuinders het hoofdproduct en werd de groenten- en fruitteelt verdrongen door de bloembollenteelt. Zo schoof de bloembollenteelt op naar het zuiden en ontstond de huidige Bollenstreek tussen Haarlem en Leiden.²

Bloembollen verkopen

De afzet van groenten en fruit was vooral lokaal en regionaal geregeld. Tuinders reden zelf met hun paard en wagen naar de markt of voeren met een schuit, volgeladen met manden, naar de stad. Voor de verkoop van bloembollen was de afzet ingewikkelder en moesten zij veel meer moeite doen. Ze verzonden kisten bloembollen naar het buitenland, die ze daar op veilingen lieten verkopen. Daaraan hoopten ze klanten over te houden, waarmee ze handelscontacten konden onderhouden. Maar er waren ook bloembollenkwekers die zelf naar het buitenland gingen om bloembollen en andere gewassen te verkopen.³ De handel was een klus voor de wintermaanden, als er op de kwekerij toch minder werk was. Op die manier gingen in de 19de eeuw bloembollenkwekerijen op zoek naar afnemers in Duitsland, Oostenrijk, Polen, Denemarken, Zweden, Vlaanderen, Frankrijk en Engeland. Rond 1800 waren er nog maar vijftien kwekers-exporteurs die bloembollen leverden aan klanten in andere Europese landen. Een eeuw later waren er het er al z'n honderd.

Tulpenboeken en catalogi

Het verkopen van bloembollen is echter niet eenvoudig. Aan een bloembol kun je van buiten niet zien wat voor bloem eruit zal groeien. Daarom lieten bollenkwekers al in de 17de eeuw door kunstenaars gedetailleerde tekeningen van bloeiende bolgewassen maken, die werden gebundeld in een catalogus. Aan de hand daarvan kon de handelsreiziger zijn klanten laten zien welke bloembollen hij kon leveren. De oudste internationale handelscatalogus van bloembollen is het *Florilegium* van Emanuel Sweerts uit 1612. Deze Amsterdamse kweker was ook tekenaar en graveur en verkocht bloembollen en andere gewassen op de Frankfurter Messe. Hij bundelde zijn tekeningen in een boek, waarin alle soorten stonden die hij kon leveren.

Afb. 1 Pagina met tulpen uit het *Florilegium* van Emanuel Sweerts (1612). Collectie Museum De Zwarte Tulp, Lisse.

Afb. 2 Drukte in het kantoor van bloembollenbedrijf M. Veldhuizen van Zanten in Lisse. Fotograaf onbekend. Collectie Vereniging Oud Lisse.

De Amsterdamse familie Six bezit een *Tulpboek* dat vermoedelijk eigendom is geweest van hun voorvader Nicolaas Tulp. Dat boek bevat 104 tekeningen van Jacob Marrel van tulpensoorten die rond 1635 werden verhandeld, ten tijde van de Tulpomanie. Het bijzondere aan dit boek is dat het nog intact is, terwijl de meeste andere tulpenboeken zijn stukgesneden om de tekeningen los te kunnen verkopen.

In de 18de eeuw gingen kwekerijen ertoe over een catalogus te laten drukken van de bloembollen die zij konden leveren. De Lissese kwekerij De Graaff verzond al in 1793 een prijscourant naar haar klanten. Als de bestellingen binnen waren, kon het bedrijf met de orders aan de slag. Dan moesten bloembollen in allerlei soorten en kleuren worden ingekocht en geplant om het jaar daarop de bestelde partijen te kunnen leveren. Deze catalogus kun je per post verzenden, maar het werkt natuurlijk nog beter als er een vertegenwoordiger langs komt om de klant te overtuigen en tot aankoop te bewegen. Op die manier is

in de bloembollensector het beroep bollenreiziger ontstaan.

Verkopen van een belofte

Een handelsreiziger in bloembollen heeft het product dat hij verkoopt niet bij zich. Als hij na Kerstmis op reis gaat, zitten de bloembollen nog in de grond. Die komen pas in het voorjaar in bloei en worden in de zomer geoogst en gedroogd. De jonge, kleine bollen worden het volgend seizoen opnieuw geplant, maar de bollen die groot genoeg zijn voor de verkoop worden schoongemaakt en gesorteerd. Vervolgens worden in augustus alle bestellingen klaargemaakt voor verzending, zodat ze voor het najaar begint bij de klant arriveren.

De bollenreiziger verkoopt dus een belofte. De klant moet er maar op vertrouwen dat de order ook daadwerkelijk wordt geleverd en dat die overeenkomt met wat hij heeft besteld. Financieel zit daar voor de bloembollenhandelaren dus ook een groot risico aan, want als de oogst mislukt, kan de bestelde partij niet geleverd worden.

Bollenreizigers

Dankzij de handelsreizigers, die namens bloembollenbedrijven orders in het buitenland proberen te bemachtigen, groeide de bloembollenexport naar Duitsland, Engeland en Scandinavië enorm. Nadat de Europese markt was veroverd, richtten de bloembollenbedrijven hun pijlen op andere continenten. Bollenreizigers trokken in de 19de eeuw per zeilschip en later per stoomboot en stoomtrein de wereld over om nieuwe markten aan te boren.

Rond 1900 waren er al ongeveer duizend bollenreizigers actief voor Nederlandse bollenexporteurs, rond 1950 waren het er zo'n tweeduizend. Vaak waren het zoons van de directeur, die erop uit gestuurd werden; de een naar Rusland, de ander naar de Verenigde Staten. Grote bollenbedrijven hadden meerdere reizigers in dienst, die allemaal een bepaald land of een groep landen als werkterrein hadden.

Er bestond geen opleiding voor bollenreizigers; dat moest je in de praktijk leren. Eerst moest je zorgen dat je de taal enigszins beheerste. Op de Rijks Middelbare Tuinbouwschool die in 1911 in Lisse werd geopend, stonden niet alleen Duits, Engels en Frans op het rooster, maar konden leerlingen facultatief ook Zweeds en Russisch leren.

Bij hun eerste reis kregen reiziger een orderboekje van het bedrijf mee, waarin de adressen van bestaande klanten stonden. Maar hoe ze met nieuwe klanten in contact moesten komen, moesten ze zelf maar uitvinden. Meestal zocht een reiziger in het buitenland een kosthuis en maakte dan met behulp van het telefoonboek of de Gouden Gids een lijst met adressen van kwekerijen, zaadhandelaren en tuincentra. Vervolgens stippelde hij een route uit, huurde een auto en bracht op de bonnefooi een bezoek aan de bedrijven, in de hoop een voet tussen de deur te krijgen.

Per zeilschip naar Amerika

De Hillegommer Johan Balthasar van der Schoot was de eerste bollenreiziger die in 1849 naar Amerika ging om bloembollen te verkopen, in die tijd een haast ondenkbare onderneming.⁴ De avon-

tuurlijke Jan werkte bij het bloembollenexportbedrijf van zijn vader, Rudolf van der Schoot in Hillegom. Hij was 24 jaar oud toen hij in Rotterdam aan boord ging van een zeilschip dat hem naar de Verenigde Staten bracht. Hij bleef een half jaar weg en hield van de hele reis een dagboek bij, waarin hij precies noteerde in welke steden hij was geweest, hoe hij daar naartoe was gereisd en hoeveel hij had uitgegeven aan logies en vervoer.

In mei 1849 landde Jan in New York en begon van daaruit bloembollen te verkopen. Niet alleen aan kwekers, maar hij bezocht ook hun klanten, de eigenaren van tuinen, die op zoek waren naar bijzondere bloemen. Hij deed goede zaken in New York en reisde vandaar per stoomtrein en raderboot naar Philadelphia, Baltimore, Boston, Washington en Buffalo. In augustus 1849 reisde hij weer van New York naar huis. Het zeilschip deed er zes weken over. Toen hij in oktober in Hellevoetsluis voet aan wal zette, had hij in zijn hutkoffer een vol orderboekje. Zijn ouders konden trots op hem zijn.

Vasthoudende verkopers

J.B. van der Schoot was een voorloper. Pas rond 1880, toen er snelle stoombootverbindingen naar Amerika van start gingen, begonnen ook andere bloembollenexporteurs reizigers naar Amerika te sturen. Zij gingen met de Holland Amerika Lijn of de Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart Maatschappij naar New York en waaierden dan uit over The States. Ze zochten hun klanten bij kwekerijen en zaadwinkels, waar tuinbezitters tot 1960 hun tuinbeplanting kochten. Later namen tuincentra, warenhuizen en bouwmarkten die functie over. Sommige exporteurs zetten een eigen distributiecentrum op, van waaruit de orders binnen Amerika verstuurd werden naar de klanten.

Bollenreizigers waren welbespraakte, vasthoudende verkopers, die niet rustten voordat ze een order in de wacht hadden gesleept. Ton Trossèl, bollenreiziger bij de firma Frijlink in Sassenheim, wist hoe hij de Amerikaanse klanten kon bespe- len.⁵ Hij had in zijn koffer altijd een Volendammer

Afb. 3 Bollenreiziger Ton Trossèl in Volendammer klederdracht in Amerika (jaren '50).
Collectie Archief Ton Trossèl.

Afb. 4 Bloembollenbedrijf J.W. Lefeber exporteerde hyacintebollen van Lisse naar
Rusland (1913). Collectie Vereniging Oud Lisse.

И. В. ЛЕФЕБЕРЪ, собствено цвѣтоводство въ ЛИССЪ, Голландія.

Hyacinthenvelden

Afb. 5 Adreszide van de briefkaart voor de Russische markt van J.W. Lefebver, verzonden naar Lyon (Afb. 4). Collectie Vereniging Oud Lisse.

pak en als hij zich daarin verkleedde, liepen de klanten met hem weg. Sommige bollenreizigers waren zulke goede verkopers, dat zij zich, dankzij de provisies die zij hadden bedongen, een mooiere villa dan de directeur konden veroorloven.

Vast in Rusland

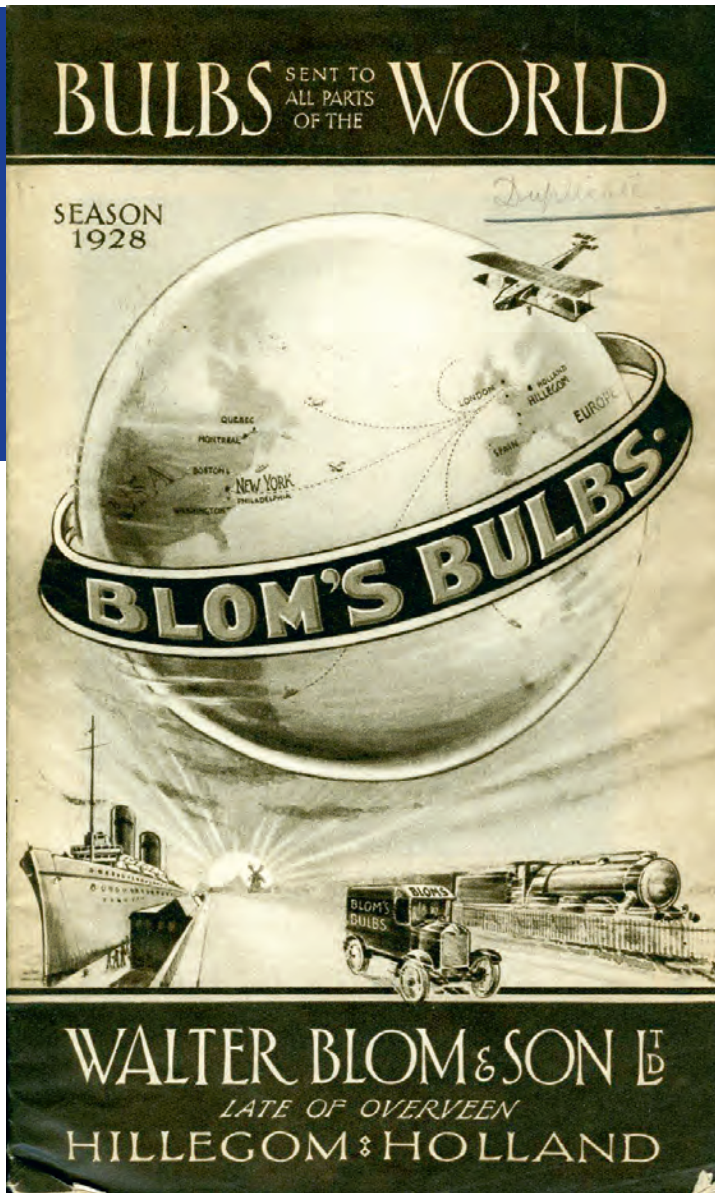
Ook Rusland werd al in de 19de eeuw bezocht door bollenreizigers. Het was een lange reis met de stoomtrein, die verre van comfortabel was. De wagons hadden harde houten banken en het was koud onderweg. De passagiers moesten zelf een kachelkje met hout brandend zien te houden om niet te bevriezen. De reizigers droegen met bont gevoerde jassen en laarzen om de kou te trotseren.

De zakenreizen naar Rusland werden gehinderd door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en politieke ontwikkelingen. In 1915 werd de Hillegomse bollenreiziger Hendrik Schilpzand in Rusland gevangen genomen omdat hij werd verdacht van spionage voor Duitsland.⁶ Door bemiddeling van de consul lukte het hem uiteindelijk vrij

te komen. In 1917 brak de Russische Revolutie uit toen de Lissese bollenreiziger Dirk Lefebver juist in Petrograd, het latere Leningrad, was. Hij zat daar zeven maanden vast en wist met hulp van de diplomatieke dienst weer naar Nederland te komen. Als gevolg van de revolutie stortte de bollenhandel op Rusland in en dat leidde tot het faillissement van een aantal Nederlandse bollenbedrijven.

Japanse lelies

Een bijzondere bollenreiziger was Jan van Til uit Hillegom.⁷ Hij zou de eerste Nederlandse bollenreiziger op Japan worden. De Leidse plantkundige Von Siebold had al ontdekt dat lelies en irissen in Japan als onkruid op de vulkaanhellingen groeiden en vanaf 1830 werden lelies in Nederland geïmporteerd. Het Hillegomse bedrijf Van Til-Hartman wilde meer lelies gaan importeren en stuurde in 1889 de 21-jarige Jan van Til voor het bedrijf naar Japan. Hij reisde per trein naar Hoek van Holland en stapte daar op de Transsiberië Express voor een treinreis van ruim twee weken naar het Russische

Afb. 6 Catalogus 1928 van bloembollenbedrijf Walter Blom, Hillegom.

Wladiwostok. Daar stak hij met een veerboot de Japanse Zee over en belandde in Yokohama, waar hij een bedrijf oprichtte dat leliebollen naar Europa exporteerde. Hoe Jan van Til zo snel het vertrouwen van de Japanners won, is een raadsel, want hij sprak geen woord Japans en slechts een mondjevol Engels. De Japanse telers spraken echter geheel geen Engels, dus Jan zal wel een tolk en veel gebarentaal nodig gehad hebben.

Ver van huis

Met een groep collega-reizigers op de boot naar Amerika is het ongetwijfeld heel gezellig, maar daarna verspreidden de bollenreizigers zich over het land. Alleen op pad met een huurauto of 's avonds in een hotel in het verre buitenland zullen zij zich af en toe best eenzaam hebben gevoeld. Telegram en telefoon waren duur en vooral bedoeld voor zakelijke boodschappen. Brieven en

Hebt U familie of vrienden in het buitenland?
ZENDT DAN EEN PAKKET

HOLLANDSE BLOEMBOLLEN

Verzending naar ALLE LANDEN.
Speciale Pakketten voor het Zuidelijk Halfrond.

VRAAGT INLICHTINGEN AAN
P. BAKKER
BLOEMBOLLENKWEKERIJ & EXPORT
HILLEGOM 92 TELEF. 5396

Prijscourant voor Uw eigen tuin wordt op aanvraag gaarne toegezonden.

Afb. 7 Bloembollenexporteur Piet Bakker begon in 1945 een postorderbedrijf. Advertentie in De Haagsche Post, 1950. Collectie Archief Piet Bakker.

briefkaarten waren de enige mogelijkheid voor contact met het thuisfront.

De echtgenotes en gezinnen van bollenreizigers waren eraan gewend dat vader in de wintermaanden maandenlang van huis was. De vrouwen namen zelfstandig belangrijke beslissingen. Doordat veel kinderen werden verwekt als de bollenreiziger in Nederland was, kwam het vaak voor dat de baby ter wereld kwam als vader alweer in het buitenland zat. Veel kinderen werden voornamelijk door hun moeder opgevoed en als vader na een half jaar weer thuiskwam, herkenden ze hem nauwelijks. De handelsreizen naar verre landen zorgden er ook voor dat in veel bollenfamilies internationale huwelijken werden gesloten. Veel bollenreizigers hebben hun echtgenote ontmoet tijdens een zakenreis naar Zweden, Engeland of Amerika.

Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak, zaten sommige Nederlandse reizigers in Engeland of Amerika. Zij konden niet terug en hebben jarenlang, ver van hun gezin en familie, de bevrijding moeten afwachten. De handel op Duitsland en

Zweden bleef de eerste jaren grotendeels doorgaan.

Postorder

Na de Tweede Wereldoorlog kreeg de bloembollenexport een nieuwe dimensie door de opkomst van postorderbedrijven. Het verzenden van prijs-couranten bestond al eeuwen, maar nu werden er catalogi gedrukt met kleurenfoto's van het hele assortiment. Bedrijven als Stassen, Bakker en Willems verzamelden adressenbestanden van potentiële klanten in binnen- en buitenland en verzonden jaarlijks honderdduizenden catalogi. Niet meer alleen naar kwekerijen of tuincentra, maar rechtstreeks naar de consument, die nu zelf kon uitkiezen welke bollen en planten hij wilde bestellen. De postorderbedrijven zijn inmiddels vervangen door webwinkels, maar voor de handelscontacten met buitenlandse ondernemingen zijn de bollenreizigers nog altijd van belang. Zij bezoeken hun buitenlandse klanten het liefst zelf, want voor het sluiten van een goede deal is niets zo belangrijk als menselijk contact.

TOPSTUK

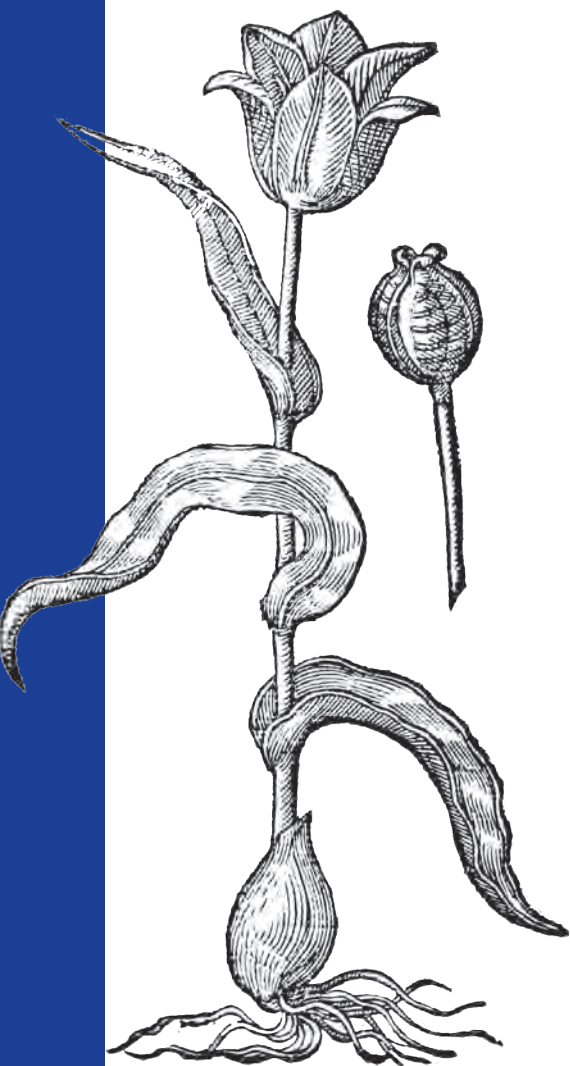
Clusius' eerste tulpen

Gerda van Uffelen

APPENDIX.

Tulipa.

511

De oudste gedrukte boeken waren met hout-sneden geïllustreerd: tekeningen overgebracht op houtblokjes, waar de te drukken lijnen boven het oppervlak uitsteken. Planten werden vaak naar het leven getekend. Leonhart Fuchs liet al in 1543 in zijn *New Kreüterbuch* een afbeelding opnemen van zijn tekenaars, en van degene die de houtsneden maakte. Houtsneden waren kostbaar, en werden vaak in verschillende werken gebruikt.

Dit is één van de eerste afbeeldingen van een tulp, opgenomen in twee werken die in 1576 werden gedrukt bij de beroemde drukkerij van Plantijn in Antwerpen. De afbeelding is als *Lilionarcissus purpureus* te vinden in Matthias de L'Obel's *Plantarum seu stirpium historia* en als *Tulipa* in een 'appendix', toegevoegd aan een werk van Clusius gewijd aan de flora van Spanje en Portugal en gebaseerd op een reis die Clusius in de jaren 1564-65 maakte. In één van zijn latere verzamelde werken, *Rariorum Plantarum Historia* (1601) beschreef Clusius tientallen verschillende tulpen, waar deze houtsneede als *Tulipa praecox rubra* weer is afgebeeld. Het was zeker niet de eerste gedrukte afbeelding van een tulp. Al in 1561 publiceerde Conrad Gessner een afbeelding van *Lilionarcissus purpureus*, en in 1568 publiceerde Rembert

Op deze houtsneede is een bloeiende tulp met de uitgegraven bol en een zaaddoos afgebeeld. In de tekst vermeldt Clusius dat de volksnaam voor deze exotische plant (*plantae peregrinae*) *Tulipa* is. 'De Turken noemen hem ook Cavalé Lalé of Café Lalé.' Afbeelding uit Carolus Clusius, *Ruriorum aliquot stirpium per Hispanias observatorum historia* (Antwerpen: 1576).

Dodoens in een boek over tuinplanten een hout-sneede van *Tulipa*.

Charles de l'Ecluse (Atrecht 1526-Leiden 1609), beter bekend als Carolus Clusius, was de eerste directeur van de Hortus botanicus Leiden – Clusius' eerste universitaire aanstelling. Na verscheidene studies koos hij voor de botanie. Hij reisde door heel Europa, vertaalde veel botanische werken en was betrokken bij allerlei projecten. Clusius bestudeerde wilde planten, maar hij was ook geïnteresseerd in tuinplanten, met name de nieuwigheden die in die tijd binnenkwamen in de tuinen van Europese verzamelaars. Daaronder ook de tulpe: een exotische bloem uit West-Azië.

Hij werd beroemd als hofbotanicus van keizer Maximiliaan II in Wenen. Daar werkte hij van 1573-1576 aan de aanleg van een nu verdwenen hof-tuin. Clusius leerde in Wenen veel verschillende tulpen kennen: in het Ottomaanse rijk, waarmee de Habsburgers nauwe banden onderhielden, waren tulpen al eeuwenlang geliefde tuinplanten. Zo kwamen via Constantinopel veel kweekvormen en wilde soorten vanuit West-Azië in Wenen terecht. Uiteindelijk heeft Clusius een deel van deze verzameling mee naar Leiden genomen.

Clusius was al in de jaren zestig van de 16de eeuw bekend met tulpen en andere bolgewassen. Hij onderscheidde twee groepen: vroegbloeiende (*praecoces*) met gele, rode, witte, purperen en roze bloemen, en laatbloeiende (*serotinae*) met alleen gele of rode bloemen. Hij beschrijft hoe hij ze heeft uitgezaaid en doorgekweekt. In de 16de eeuw werden de eerste botanische tuinen gesticht, maar

steeds meer rijke verzamelaars hadden ook een tuin met zoveel mogelijk bijzondere planten. Eén van Clusius' vrienden was Karel van St. Omaars, net als Clusius een Vlaming en een echte plantenliefhebber. Hij liet allerlei afbeeldingen maken, en ruim 1100 van de aquarellen van planten zijn bewaard gebleven, nadat ze al in de 16de eeuw als basis voor houtsneden hadden gediend – het is nu een sport onder botanici en kunsthistorici om zoveel mogelijk van deze aquarellen te matchen met een houtsnede, vanzelfsprekend in spiegelbeeld.

Voordat Clusius naar Leiden kwam, stuurde hij enkele pakketten met zaden, bollen, knollen en wortelstokken op. In het najaar van 1593 arriveerde Clusius in Leiden, en in het voorjaar van 1594 werd begonnen met zaaien en planten in de Hortus. Omdat Clusius al op leeftijd was en niet meer zo goed ter been, werd Dirck Outgaertsz. Cluyt, apotheker in Delft, door de universiteit aangesteld om Clusius te assisteren. Clusius was dus de eerste directeur of prefect van de Hortus, Cluyt (of Clutius) de eerste hortulanus. Begin 1595 presenteerde Cluyt een overzicht van de eerste beplanting van de Leidse Hortus, de *Index Stirpium*, aan de universiteit. Deze lijst met wel 1585 items is bewaard gebleven en heeft als basis gediend voor een reconstructie van de 'Clusiustuin', sinds 2009 weer terug op de oorspronkelijke plek. In die eerste beplanting stonden natuurlijk ook allerlei tulpen, al weten we niet precies welke. Het waren zeker niet allemaal medicinale planten, zoals de bedoeling van de universiteit moet zijn geweest.

COLUMN

Jeroen Verhoog

Bollenboeren geen besef van eigen historie?

Holland kent een rijke geschiedenis als het gaat om de teelt van en handel in bloembollen. Al eind 16de eeuw wordt de tulp in Holland gekweekt. Waarom lijkt er bij bollenkwekers zo weinig besef te zijn van deze vaak rijke bollenhistorie, zo vraagt de redactie van *Holland* zich af. Tja, dat is maar de vraag. Is dat wel zo? Een goede indicatie geeft de hoeveelheid jubileumuitgaven. Ik ben nu dertig jaar actief als samensteller en uitgever van jubileumboeken en ben dus aardig op de hoogte in welke branches het historisch besef het meeste leeft.

Een goed beeld geeft ook de *Bibliografie Bedrijfs geschiedenis* die in 1993 verscheen, één keer, in 1999 aangevuld met een supplement. Opvallend genoeg heeft de landbouwsector, en dus ook de bloembollenteelt, geen plek in dit uitgebreide overzicht. Zijn er in deze periode dan helemaal geen bedrijfsgeschiedenissen vanuit deze sector geschreven? Uit eigen praktijk ken ik enkele voorbeelden. In 1994 hebben we in opdracht van C. Colijn & Zonen in Voorhout onderzoek gedaan naar de geschiedenis van dit bollenbedrijf dat toen honderd jaar bestond. De onderneming bestaat niet meer, maar er is nog wel een website over de bedrijfsgeschiedenis. Van Kees Hoog verscheen in 2013 *De Bollen zijn weer best – de geschiedenis van het Haarlemse familiebedrijf Koninklijke Bloemen- en Zaadhandel van Tubergen BV*, en in 2017 verscheen *Van vader op zoon. Veldhuizen van Zanten* van de hand van Arie Dwarswaard. Op dit moment bereiden we een jubileumuitgave voor van een groot bloembollenbedrijf in West-Friesland – naast de traditionele Bollenstreek is ook het noorden van Noord-Holland bekend bollenteeltgebied. Meer voorbeel-

den van jubileumuitgaven heb ik niet. Een rondje op het *world wide web* maakt het er niet beter op. Een schamele oogst dus. Wat wil dat zeggen, dat bloembollenteelers en -handelaren niet geïnteresseerd zijn in hun eigen geschiedenis? Ik vermoed dat dat bezijden de waarheid is. De meeste bloembollenbedrijven (en landbouwbedrijven in het algemeen) zijn eenvoudigweg te klein om een jubileumuitgave te rechtvaardigen. Voor een boekuitgave is toch een bepaalde schaalgrootte noodzakelijk.

De branche zelf is echter wel degelijk geïnteresseerd in de eigen geschiedenis en lijkt op dat gebied niet echt af te wijken van andere bedrijfstakken. Op websites van de wat grotere bollenbedrijven wordt meestal wel aandacht gegeven aan de historie van de onderneming. In Lisse, in het hart van de Bollenstreek, staat sinds 1985 Museum De Zwarte Tulp, waar informatie te vinden is over vijfhonderdjaar geschiedenis van de Duinen Bloembollenstreek). In 2010 verscheen ter gelegenheid van het honderdvijftig-jarig bestaan van de Koninklijke Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur (KAVB), de branchevereniging van de bloembollensector, de speciale uitgave *Van windhandel tot wereldhandel: canon van de bloembollen*, samengesteld door de al eerder genoemde Arie Dwarswaard en Maarten Timmer. Dezelfde Timmer was een jaar eerder auteur van *Bloembollen in Holland 1860-1919*. De Coöperatieve Nederlandse Bloembollencentrale (CNB) in Lisse (volgens hun website de grootste marktplaats voor de handel in bloembollen, knollen en vaste planten) bestond in 2019 honderd jaar en kreeg bij die gelegenheid het predicaat Koninklijke en gaf enkele jubileummagazines uit. Regelmatig is er ook aan-

dacht voor de geschiedenis van de bloembollen-sector met speciale exposities, zoals in het voorjaar van 2019 in Museum Haarlem.

Kortom, ik denk dat de aandacht voor de geschiedenis van de eigen branche bij bloembollenkwekers niet veel anders is dan in andere bedrijfstakken. De vraag zou eigenlijk moeten zijn: waarom is er sowieso bij ondernemers zo weinig belangstelling voor de eigen historie? Uit eigen praktijk merken we dat slechts een paar procent van de door ons aangeschreven bedrijven interesse heeft in een jubileumuitgave. Dat is al dertig jaar zo, en geldt voor elke bedrijfstak. Veel bedrijven reageren ongeveer als volgt: een jubileumboek? Wij kijken alleen maar naar de toekomst. En dat altijd een beetje hautain lacherig, alsof we ze een onzedelijk voorstel doen. Degenen die wel toegeven zijn doorgaans enthousiast over geschiedenis en opvallend vaak zijn het ondernemers in een familiebedrijf. Hoewel geschiedschrijving in al zijn vormen de laatste decennia ontegenzeggelijk de wind mee heeft, meer populair geworden is als het ware, is het aandeel liefhebbers op de hele bevolking nog steeds relatief klein. Voor velen blijft het verleden een soort schimmige onderwereld, waar een normaal mens niets te zoe-

ken heeft, waar je niets kan leren en waar niets te beleven valt. Is dat erg? Ja, als historicus hoop je natuurlijk dat iedereen doordrongen is van het belang van geschiedschrijving, de inzichten die je daarmee kunt opdoen in verband met heden en toekomst en het plezier dat je eraan kunt beleven, maar de wereld zit zo niet in elkaar. We zullen het moeten doen met de beperkte schare liefhebbers die er is. Ben ik te pessimistisch? Ik vind van niet, wel realistisch. Maar die schare liefhebbers moeten wel bediend en bij de 'club' gehouden worden. Dat wil dus zeggen dat we ons moeten blijven inspannen om archieven te bestuderen, mooie boeken te maken, fraaie magazines te vullen, prikkelende tentoonstellingen op te bouwen, belangwekkende musea in te richten en informatieve websites te creëren, alles om ons mooie vak voor het voetlicht te brengen.

Als redacteur van *De Blauwdotter*, het ledenmagazine van Genootschap Oud Noordwijk zal ik me de komende jaren inspannen de mooie geschiedenis van de bloembollenteelt in Noordwijk en omstreken nog eens wat extra aandacht te geven. En ik weet zeker dat die beperkte schare liefhebbers de potentie heeft toch nog een klein beetje te groeien.

Gerrit Veldhuizen van Zanten op zijn zeventigste verjaardag, op 21 augustus 1906, omringd door zijn kinderen en hun echtgenoten. Collectie Archief Veelzorg, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

p. 2 Arie Dwarswaard | Bloembollen en Haarlem in de 19de eeuw: einde van een tijdperk

- 2 Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO), Inventaris van de Archieven van de kerken van Leiden (toegangsnummer 0502), inv. nr. 203, f. 16v-17v: afschrift van een schenking van Ghijsbrecht van Zwieten uit 1440 in het cartularium van de Getijdenmeesters.
- 1 T. Hogg, *A practical treatise on the culture of the carnation, pink, auricula, polyanthus, ranunculus, tulip, hyacinth, rosa and other flowers* (Londen 1839).
- 2 Z.a., *Bloemkundig woordenboek, bevattende eene beschrijving van meer dan 220 gewassen (waaronder 170 van de mooiste heiden) zoo bommen, heesters als planten* (Amsterdam 1821).
- 3 E. Krelage, *Een eeuw bloembollenteelt, het honderdjarig bestaan der tuinbouwrichting 'Bloemhof' herdacht* (Haarlem 1911).
- 4 *Icones plantarum rariorum, /delineavit et in aes incidit Henricus Schwegman; edidit et descriptiones addidit G. Voorhelm Schnevoogt; scriptionem inspexit S.J. van Geuns* (Haarlem 1793).
- 5 *Lettre sur un parc de tulipes disposé en perspective, à Harleim, Jacquin (le jeune), Annales de Flore et de Pomone, Série 2 2, 1843-1844, 252-256.*
- 6 A. Dwarswaard, *Veldhuizen van Zanten. Van vader op zoon* (Zaandam 2017).
- 7 E. Krelage, *Gedenkboek ter herinnering aan het vijftigjarig bestaan der Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur te Haarlem 1860-1910* (Haarlem 1910).
- 8 J.H. Wakker, *Onderzoek der ziekten van hyacinthen en andere bol- en knolgewassen, verslag over het jaar 1883; Ibidem, verslag over het jaar 1884; Ibidem, verslag over het jaar 1885.*
- 9 Krelage, *Gedenkboek.*
- 10 'Hortus Krelageanus. Allgemeines Beschreibendes und Illustriertes Verzeichnis des Gartenbau-Etablissements von E.H. Krelage und Sohn,' *Allgemeines Verzeichnis von Hyacinthen* 306b: 64 (1874).
- 11 E. Krelage, 'Het gouden jubileum der Darwintulpen 1885-1935,' *Weekblad voor Bloembollencultuur* 1935.

p. 12 Steven Verhoeven | Van Floraland tot Floriade

- 1 Een bedrag met een vergelijkbare koopkracht als circa €3,25 nu.
- 2 'Noordwijks "Florapark"', *Leidsch Dagblad* (27 april 1887), 3.
- 3 Ibidem.
- 4 'Noordwijks Florapark', *Algemeen Handelsblad* (17 december 1886, avond), 5.
- 5 'Noordwijks Florapark', *Het nieuws van den dag* (4 mei 1887), 9.
- 6 'Toen in de vorige week', *Leidsch Dagblad* (6 mei 1887), 3.
- 7 P.H. Witkamp, *Gids voor reizigers door Nederland* (Amsterdam 1847), 132.
- 8 K. Baedeker, *Belgien und Holland. Handbuch für reisende* (7^e ed.; Koblenz 1861), 248; John Murray, *A handbook for travellers in Holland and Belgium* (19^e ed.; Londen 1876), 44.
- 9 Bijvoorbeeld in A.G. van der Steur (red.), 'Tijdgenoten over Haarlem,' *Jaarboek Haarlem* (1970), 241-259.
- 10 R. Philips, 'De opkomst van het toerisme in de 18^e en 19^e eeuw,' *Sociale Wetenschappen* 23 (1980), 303-308.
- 11 Bv. H. Vreeken, 'Prachtige vergezichten, elegante equipages en heerlijke tuinbonen. De reisaantekeningen van de Amsterdamse koopman Pieter Gerard Holthuysen, 1833-1856,' *De Negentiende Eeuw* 31:2 (2007), 90-92; M. Hoyle, "'Levensgenot en dolce far niente in onze eeuw van haast en agitatie.'" De ervaring van binnenlandse plezierreisjes door de Amsterdamse elite (casus Jan Boissevain, 1865),' *De Negentiende Eeuw* 37:4 (2013), 317-320.
- 12 K. Marijt, 'Van bomschuit tot badkoets. Het ontstaan van de badcultuur te Noordwijk,' *De Kerndotter* (2016), 4-9.
- 13 'Onze bloemententoonstelling', *Hoornsche Courant* (5 mei 1878), 2.
- 14 S.V. Ward, *Selling places. The marketing and promotion of towns and cities 1850-2000* (Londen 1998).
- 15 'Florapark-tentoonstelling te Noordwijk', *De Maasbode* (19 april 1896), 2.
- 16 'Landbouw en visscherij', *De Tijd* (15 april 1896), 6.
- 17 'Een kijkje in het bloembollenland', *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbosse Courant* (4 mei 1896), 5.
- 18 J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Deel 3* (Haarlem 1878), 332.
- 19 'Bloembollen', *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage* (13 april 1904), 4.
- 20 'Van de bloemenvelden', *Apeldoornsche Courant* (15 april 1908), 6.
- 21 *Gedenkboek ter herinnering van het vijftigjarig bestaan der Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur te Haarlem 1860-1910*, Algemene Vereniging voor Bloembollencultuur (Haarlem 1910), 104-106.
- 22 J.C. Waal, 'Een beroemde, Nederlandse cultuur (naar aanleiding van de Nationale Bloemententoonstelling te Haarlem),' *Op de Hoogte. Geïllustreerd Maandschrift* 7 (15 april 1910), 203-204.
- 23 'Ons reclamezegel', *Weekblad voor bloembollencultuur* (9 februari 1909), 678.
- 24 M. van Vlijmen en W. de Wagt, *De groene stad. Een eeuw openbaar groen in Haarlem* (Wormer 2002), 144.
- 25 'President Roosevelt te Delft', *De Tijd* (2 mei 1910), 5-6.

- 26 G. Davenay, 'La fleur merveilleuse', *Le Figaro* (27 mei 1910), 4, letterlijk "Haarlem est le siège d'une animation extraordinaire causée par l'exposition des tulipes."
- 27 E.H. Krelage, 'Het bloembollenveld in het Hollandsche dorp te Londen', *Algemeen Handelsblad* (31 maart 1912, ochtend), 11-12.
- 28 'Verslag van de vergadering der Afdeling Hillegom', *Weekblad voor Bloembollencultuur* 23:94 (1913), 1232.
- 29 'De Algemeene Vergadering der A.N.V.V.V.', *De Gooi- en Eemlander* (18 juni 1924), 3. Men besloot al tot de tentoonstelling in 1918 of 1919, met het doel om deze in 1921 te houden. Dat kon echter geen doorgang vinden.
- 30 'Tuinbouw', *De Standaard* (10 januari 1925), 7.
- 31 'Het bloemenfeest te Heemstede. Opening der tentoonstelling. Een indruk', *Het Vaderland* (13 maart 1925), 2.
- 32 A. Stott, *Holland Mania. The unknown Dutch period in American art & culture* (New York 1998).
- 33 'Korte mededeelingen', *De Graafschap-bode* (03-03-1925), 5.
- 34 'Het bloemenfeest te Heemstede', 1.
- 35 'Binnenland. "It pays to advertise".... van te voren!', *Algemeen Handelsblad* (25 mei 1925, avond), 1.
- 36 Maarten Timmer en Arie Dwarswaard, *Keukenhof. Van keukenduin tot lentetuin* (Leiden 2011).

p. 22 Marieke Dwarswaard en Henk Looijesteijn | Van 'Zandvlakte' naar 'Lisse van het Noorden'

- 1 Eva Vriend, *Het nieuwe land. Het verhaal van een polder die perfect moest zijn* (Amsterdam 2012); Liesbeth van der Grift, 'On New Land a New Society: Internal Colonisation in the Netherlands, 1918-1940', *Contemporary European History* 22 (2013), 609-626.
- 2 Zie voor de kolonisatiegeschiedenis van de Haarlemmermeer: H.N. ter Veen, *De Haarlemmermeer als kolonisatiegebied. Proeve eener sociaal-geographische monographie* (Groningen 1925); C. van Paassen e.a., *De Haarlemmermeer. Plattelandsproblemen in de Randstad Holland* (Assen 1955); P.H. Schröder (red.), *Van bruisend water tot ruisend graan. Honderd jaar Haarlemmermeer 1855-1955* (Haarlem 1955). Charles Jeurgens, *De Haarlemmermeer. Een studie in planning en beleid, 1836-1858* (Amsterdam 1991), 193-194, 240-243 nuanceert het beeld maar zegt niets over gemeenschapsvorming van onderaf. Overigens zag Ter Veen al in dat de kerken een belangrijke gemeenschapsvormende rol speelden; Ter Veen, *De Haarlemmermeer*, 243. Hij werkt dat echter niet uit. Uit Schröder, *Van bruisend water tot ruisend graan*, 52-53 blijkt dat de eerste kerken al binnen enkele jaren tot stand kwamen.
- 3 Zie voor hem en het Polderlied: Jan T. Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder 1845-1995* (Schoorl 1995), 61, 63.
- 4 Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 29, 31, 39, 42-44, 54-55; C. Keijzer & H. Jonker Hzn, *De Anna Paulownapolder 1846-1946* (Wormerveer 1946), 195, 211-212, 215-217; L.N. Onderwater, Th.J. Meskers & M.J.G. Timmer, *Pionieren in het Noordelijk Zandgebied* (Den Helder 1988), 61.
- 5 Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 50, 85-86; Hans Kapiteijn, *Leonardus Kapiteijn (1876-1951) en de trek van de bollekwekers van "De Zuid" naar "De Noord"* (z.p. [2013]), 200, 203; Onderwater e.a., *Pionieren in het Noordelijk Zandgebied*, 8-10; Maarten Timmer, Manuscript familiegeschiedenis; de auteurs zeggen hem hartelijk dank voor zijn hulp.
- 6 Onderwater e.a., *Pionieren in het Noordelijk Zandgebied*, 17, 19, 24.
- 7 Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 96-97; Kapiteijn, *Leonardus Kapiteijn*, 200-201; Keijzer & Jonker, *De Anna Paulownapolder*, 223; Onderwater e.a., *Pionieren in het Noordelijk Zandgebied*, 61; Maarten Timmer, Manuscript familiegeschiedenis. Zowel Jan van den Berg als Kees Looijesteijn zijn overgrootvaders van auteur Henk Looijesteijn.
- 8 Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 88, 90-91; Keijzer & Jonker, *De Anna Paulownapolder*, 225.
- 9 Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 87-88, 95; Keijzer & Jonker, *De Anna Paulownapolder*, 217, 221-222, 226-228. Henk Jonker was tussen 1946 en 1966 wethouder van de gemeente Anna Paulowna en hield zich veel bezig met lokale geschiedenis; 'Kroniek van West-Friesland', *West-Friesland's Oud en Nieuw* 47 (1980), 179-192.
- 10 Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 100-101.
- 11 N.N., *Beknopt overzicht van de geschiedenis van de Gereformeerde kerk te Anna Paulowna*, digitaal geraadpleegd via <https://samenvaart.nl/geschiedenis-gereformeerde-kerk/>; Keijzer & Jonker, *De Anna Paulownapolder*, 240. Zie voor Bergman: Regionaal Archief Alkmaar, Arch. Nr. 0932, Bevolkingsregisters regiogemeenten 1831-1940, Inv. Nr. 49, Gezinskaarten Anna Paulowna 1924-1939.
- 12 N.N., *Beknopt overzicht van de geschiedenis van de Gereformeerde kerk te Anna Paulowna*, digitaal geraadpleegd via <https://samenvaart.nl/geschiedenis-gereformeerde-kerk/>; C. Elzinga-Wisse, *Gereformeerde kerk Anna Paulowna. Gedenkboekje ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan* (Anna Paulowna: 1990), 1; Keijzer & Jonker, *De Anna Paulownapolder*, 240.
- 13 J.M. Fontijn, *Terugblik op 50 jaar "St. Jan Evangelist" te Breezand* (z.p. 1978), 8-10, 14, 18, 24, 69; Keijzer & Jonker, *De Anna Paulownapolder*, 244-245.
- 14 Fontijn, *Terugblik*, 10, 12-13, 16-17, 25, 27, 38, 42, 67, 80, 82, 89, 91, 93, 101, 104, 106. Er waren nog veel meer katholieke organisaties in het dorp; Toos Kroon e.a. (red.), *75 jaar 'Sint Jan' Breezand 1928-2003* (Breezand 2003), 17.
- 15 Fontijn, *Terugblik*, 40, 42, 76-77; Daniël Rewijk, *75 jaar ZAP 1930-2005. Van knollenveld tot bolwerk* (Breezand 2005), 15-17, 22, 27-28, 37, 44.

- 16 Kroon e.a., *75 jaar*, 11, 19, 27, 49, 59, 61; Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 101.
- 17 Fontijn, *Terugblik*, 8. De liedteksten zijn te vinden op een website van zijn verwanten: <http://www.vandermeer-verhoeff.nl/Documenten/index.html#heerboomjan>, geraadpleegd 2 juli 2020.
- 18 Bremer, *150 jaar Anna Paulownapolder*, 108.
- 19 Onderwater e.a., *Pionieren in het Noordelijk Zandgebied*, 7, 22-32.

---

p. 32 Tijdingen | Bollenreizigers, handelaren in een belofte

- 1 M. Timmer, *Bloembollen in Holland, 1860-1919. De ontwikkeling van de bloembollensector met een doorkijk naar de 21ste eeuw* (Houten 2009).
- 2 De opkomst van de Zuid-Hollandse Bollenstreek wordt beschreven in: M. Bultink, P. Nijhof, J. Warmenhoven en J. Zwetsloot (red.), *De Bollenstreek. Landschap en erfgoed van de bloembollencultuur* (Lisse 2015).
- 3 Een goed voorbeeld hiervan is de familie Veldhuyzen van Zanten, die zes generaties actief is als bloembollenteler en -handelaar in Hillegom en Lisse. Zie: A. Dwarswaard, *Van vader op zoon. Veldhuyzen van Zanten* (Zaandam 2017).
- 4 Over J.B. van der Schoot: A.M. Hulkenberg, *Hillegomse geschiedenissen* (Hillegom 1985), 195-198.
- 5 J. Mulder, *Niet voor één gat te vangen. Het verhaal van bloembollenreiziger Ton Trossel* (Haarlem 2017)
- 6 J.E. Baalbergen, 'Het bloembollenbedrijf Schilpzand,' *Hangkouserieën* 75 (2017), 9-15 en Ibidem 76 (2017), 13-17.
- 7 J. Beenakker, *Nederland – Japan. Vier eeuwen bloembollencultuur* (Lisse 2000).

---

p. 48 Literatuur bij Uithoek | 'Little Holland', Spalding

- L. Davidson, 'Tulpen en tomaten in Hollands Engeland', *Zeeuwsch Dagblad*, 22 februari 1961, p. 7.
Daphne Neech, 'Leonard van Geest, the father of the British bulb industry', *Lincolnshire Life* (1980), 28-30.
Springfields Festival Gardens: <https://www.springfieldsfestivalgardens.org.uk/>.
C. Slooten Ltd: <http://www.cslootenltd.co.uk/>.
Met dank aan Jaap en Lyon Looijesteijn te Breezand en Christine van Egmond te Spalding.

Over de auteurs

Arie Dwarswaard (1962) is vakredacteur bij *Greenity* namens de Koninklijke Algemeene Vereniging voor Bloembollencultuur (KAVB). Hij schreef verschillende boeken en artikelen over de geschiedenis van de bollen-teelt, waaronder *Van windhandel naar wereldhandel: canon van de bloembollen* (Houten 2010, samen met Maarten Timmer) en *Van vader op zoon. Veldhuizen van Zanten* (Zaandam 2017), een geschiedenis van een familiebedrijf.

Steven Verhoeven (1995) is historicus en cultuurwetenschapper. Hij rondde een drietal masterprogramma's af met scripties over Nederlandse noordpoolreizen, dark tourism in de oudheid en de Wereldtentoonstelling voor het Hotel- en Reiswezen. Zijn interesse gaat uit naar historisch toerisme en reiscultuur. Hij was als historisch onderzoeker werkzaam bij provinciale erfgoedinstellingen Erfgoed Brabant en Erfgoed Gelderland.

Marca Bultink (1960) is neerlandicus en werkt als freelance journalist en communicatieadviseur. Zij is bovendien actief voor organisaties en projecten op het gebied van cultuurhistorie, landschap en erfgoed. Als onderzoeker, auteur en eindredacteur is zij betrokken bij vele publicaties over de geschiedenis van de Bollenstreek en het gebied tussen Haarlem en Leiden, waaronder *De Bollenstreek: landschap en erfgoed van de bloembollencultuur* (Lisse 2015).

Gerda van Uffelen (1953) studeerde biologie aan de Universiteit Leiden en specialiseerde zich in de botanie. Ze is gepromoveerd op de ontwikkeling van varensporten. Tijdens haar aanstelling als collectiebeheerder in de Hortus botanicus Leiden raakte zij geïnteresseerd in de geschiedenis van de tuin en de planten daarin, en was ze betrokken bij de uitgave van *Drawn after Nature*.

Jeroen Verhoog (1962) is historicus en sinds 1990 oprichter en mede-eigenaar van historische uitgeverij Verhoog & Warmerdam en grafisch bureau Maris Media, beide in Noordwijk gevestigd op landgoed Calorama. Hij verdient zijn brood onder andere met de samenstelling en uitgave van bedrijfsgechiedenissen. Daarnaast is hij redactielid van *De Blauwdotter*, het ledenblad van het Genootschap Oud Noordwijk.

Marieke Dwarswaard, Henk Looijesteijn en Koen Marijt zijn redacteurs van *Holland*.

UITHOEK

'Little Holland', Spalding

Henk Looijesteijn

Illustratie Maarten Streefland

Ruim 333 kilometer pal ten westen van Breezand ligt Spalding, in het Engelse 'Holland'. Al is de naamkundige oorsprong van dit Holland heel anders, net als ons Holland bestaat deze streek grotendeels uit vlak, vruchtbaar, bebouwd bouwland doorsneden door hooggelegen en bedijkte kanalen en rivieren. Het gebied is onderdeel van *The Fens*, 'De Venen', dat voor een belangrijk deel werd ontwaterd en ontwikkeld met de vakkennis van de Zeeuw Cornelis Vermuyden (1595-1677) en het vermogen van geldschietters uit ons Holland.

Waar Breezand het Lisse van het Noorden werd, werd Spalding aan het einde van de 19de eeuw het hart van de Engelse bloembollenteelt. Het duurde niet lang of het plaatsje werd ontdekt door Hollanders die er hun bollen kwamen verkopen. De eerste Hollander die er zich vestigde als bloembollenkweker was Cornelis Slooten (1875-1963). Geboren in Grootshermer had hij het vak geleerd in Noordwijk, alvorens in 1904 de oversteek te wagen. Hij werd de nestor van een Hollandse gemeenschap die Spalding in de pers de bijnaam 'Little Holland' bezorgde. Rond 1960 kon je er net zo vaak Nederlands als Engels horen. Tegen die tijd was het bedrijf van de Westlandse broers Jan (1906-1994) en Leen (1915-1980) van Geest uitgegroeid tot één van de grootste plaatselijke werkgevers. Ze teelden niet alleen bloembollen, maar deden ook aan groententeelt en de invoer van tropisch fruit, in het bijzonder bananen, waarvoor ze een eigen vloot bouwden. Vanaf 1959 had Spalding in navolging van Nederlandse bollengemeenten een eigen corso, de Spalding

Flower Parade, waar Leen van Geest voorzitter van was.

Meer dan een halve eeuw later is de bloembollenteelt echter nagenoeg verdwenen in Spalding. 'Vergane glorie', aldus Lyon Looijesteijn van VWS Flowerbulbs, die het gebied bezocht als handelsreiziger in bloembollen. De familie Van Geest heeft zich teruggetrokken uit het bedrijf, dat niet meer in Spalding zit en tegenwoordig vooral handelt in groente, fruit en andere voedingsmiddelen. De Flower Parade werd voor het laatst gehouden in 2013, bij gebrek aan bloemen en bezoekers. Aan de botanische luister van weleer herinneren vooral nog de Springfields Festival Gardens, aangelegd door de in 1966 mede door Van Geest opgerichte Springfields Horticultural Society. Daar bloeien nog elk voorjaar de tulpen, maar Spalding zelf leeft nu vooral van andere vormen van land- en tuinbouw.

Bolbloemen worden er nog wel gekweekt in kassen, maar de bloembollen die daarvoor worden gebruikt komen uit het grotere Holland aan de andere kant van de Noordzee. 'Little Holland' is weer overvleugeld door het grote Holland. Is Van Geest in Spalding bollengeschiedenis geworden, het veel kleinere familiebedrijf van Cornelis Slooten is blijven bestaan. De vierde generatie, luisterend naar de naam Van Egmond, doet tegenwoordig vooral in tuinplanten.

Holland Historisch Tijdschrift is een driemaandelijkse uitgave van de Stichting Historisch Tijdschrift Holland en wordt kosteloos verspreid onder de donateurs in Nederland.

Redactie – Romy Beck, Christoph van den Belt, Isabel Casteels, Marieke Dwarswaard, Carin Gaemers, Frank de Hoog, Rosa de Jong (coördinator eindredactie), Wouter Linmans, Henk Looijesteijn, Koen Marijt, Arjan Nobel (hoofdredactie), Roosje Peeters, Maarten Streefland (illustrator), Laurien van der Werff en Ad van der Zee.

Eindredactie – Sheline Kap en Marit Versantvoort.

Kopij – Kopij voor *Holland Historisch Tijdschrift* moet conform de richtlijnen van de redactie voor stijl, notenapparaat en dergelijke worden ingediend bij de redactiesecretaris van *Holland*, Isabel Casteels, via info@tijdschrift-holland.nl. De richtlijnen van de redactie zijn verkrijgbaar bij de redactiesecretaris, of kunnen worden geraadpleegd op de website: www.tijdschrift-holland.nl.

Publicaties ter bespreking of aankondiging in *Holland* gaarne zenden aan de boekenredacteur: Christoph van den Belt, Dahliastraat 69, 6581 XK Malden

Stichting Historisch Tijdschrift Holland – Stichting Historisch Tijdschrift Holland stelt zich ten doel de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland en de kennis van en belangstelling voor de geschiedenis van Holland onder een breed publiek te bevorderen.

Secretariaat en donateursadministratie – Stichting Historisch Tijdschrift Holland, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, e-mail: hollandleden@verloren.nl, telefoon: 035-6859856 (Uitgeverij Verloren). Minimale donatie: € 39,- per kalenderjaar (buiten Benelux: € 52,-), voor studenten € 19,- na ontvangst van een donatienota te storten op bankrekening NL58ABNA0590346075 (BIC ABNANL2A) t.n.v. Stichting Historisch Tijdschrift Holland donateursadministratie te Hilversum. Nieuwe donateurs krijgen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van het tijdschrift *Holland* toegezonden. Losse nummers zijn te bestellen via de webwinkel (www.tijdschrift-holland.nl/winkel) of bij Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, tel. 035-6859856, bestel@verloren.nl.

De redactie van *Holland* heeft er naar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich als nog wenden tot de eindredacteur: Rosa de Jong, Beukenplein 41, 1092 BB Amsterdam, e-mail: r.dejong@uva.nl

Afbeeldingen omslag – Boven: Afbeelding van hyacint 'Gloria Mundi' door Vincent van de Vinne. Collectie KAVB, Hillegom. Onder: Gerard Veldhuyzen van Zanten op zijn zeventigste verjaardag. Collectie Archief Veelzorg, Noord-Hollands Archief, Haarlem.

ISSN 0166-2511

© 2021 Stichting Historisch Tijdschrift Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Basisontwerp   Studio Els Zweerink
Productie   Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
info@verloren.nl

HOLLAND

historisch tijdschrift

Holland Bollenland